

Osmanlı'da Toplumsal Düzen Aracı Olarak Adap (1908-1918)

Şerife ŞİMŞEK

Dr.  gr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Aksaray

E-Mail: kevser.1977@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1616-3333

AraŐtırma Makalesi / Research Article

GeliŐ Tarihi / Received: 27.05.2024 Kabul Tarihi / Accepted: 16.06.2026

 Z

ŞİMŞEK, Şerife, **Osmanlı'da Toplumsal Düzen Aracı Olarak Adap (1908-1918)**, CTAD, Yıl 22, Sayı 44 (Bahar 2026), s. 1-31.

Geleneksel kullanımda *adap* kavramı, ahlakla yakın anlamlı bir Şekilde bireyi ve toplumu ilgilendiren bir değer yargısı olarak uygun tutum ve davranışları ifade eden bir nitelemedir. AraŐtırmacıların kelimeye ilgisinin ana mecrasını Osmanlı'nın son dönemindeki muaşeret adabı konusu oluŐurmaktadır. Bu alıŐmada Osmanlı arŐivlerinden faydalanılarak, II. Meşrutiyet Döneminde idarenin toplumsal bir norm olan adaba yaklaŐımına odaklanılmaktadır. Devlet idaresi temel asayıŐ gereksinimleriyle ve sosyokültürel kabul ve beklentilerle çelişen fiil ve durumları belirtmek için bir onama veya yadsıma ifadesi olarak adaba baŐvurmaktadır. Kavram idarenin kamusal alanlara yönelik tasarruflarında yasal ve sosyokültürel bir dayanak oluŐurmaktadır. Tersi bir iŐlevle idarenin onaylanmayan kimi tutumlarını eleŐtirirken baŐvurulan bir normdur. Halktan gelen taleplerde adaba aykırı örnekler üzerinden devlet kontrolünün sıkılaŐtırılması istenmektedir. Toplumsal ilişki ve davranış kalıplarını adap aracılığıyla koruma duyarlığı dinî, kültürel ve sosyoekonomik dinamiklerce belirlenen toplumsal güvenlik algısıyla yakından ilgilidir. Bu yöndeki müşterek algı

tekdüze ve tek yönlü işlemeyip farklı yaklaşımlar görülebilmekte bu bağlamda kelimenin devlet otoriteleri ve halk açısından taşıdığı uzlaşım sal içerik zaman zaman değişebilmektedir. Makalede 1908-1918 yılları arasında çoğunluğu İstanbul'da geçen hadiseleri konu alan resmi belgelerde adabın kullanım biçimleri ele alınmaktadır. Dört başlık altında ele alınan içki, fuhuş, taşradaki devlet memurlarına ve kadın-erkek ilişkilerine dair ihlal içeren örneklerde adaba aykırılık bakımından uygunsuzluk çıkarımlarının dayandığı arka plan çözümlenmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adap, asayiş, toplumsal düzen, kadınlık, içki, fuhuş.

ABSTRACT

ŞİMŞEK, Şerife, **Adap (Social Norms) as an Instrument of Social Order in the Ottoman Empire (1908-1918)**, CTAD, Year 22, Issue 44 (Spring 2026), pp. 1-31.

In traditional usage, *adap* (manners) is a norm that concerns the individual and society in a way that is closely related to morality. The main focus of researchers' interest in the word is the issue of etiquette in the late period of the Ottoman Empire. This study utilizes the Ottoman Archives to examine the reflections of manners, a social norm, on the internal correspondence of the administration during the Second Constitutional Monarchy. The word is used to indicate situations that do not comply with the basic public order requirements of the state and socio-cultural expectations. It provided legal and cultural legitimacy to the actions of the administration in the social and individual spheres. In a reverse function, the word can also serve as the basis for a discourse on changing inappropriate administrative and political attitudes. Popular demands are for tighter state control to curb disapproved behavior. The sensitivity to protect social relations and behavior patterns through the principle of *adap* is closely related to the perception of public order. This common perception is not uniform and unidirectional, and different approaches can be seen. The consensual content of the word in terms of governance and society can sometimes change. This article examines the use of adab in the official documents of the state, most of which deal with events that took place in Istanbul between 1908 and 1918. In the examples under the four headings of liquor, prostitution, violations of civil servants in the provinces and relations between men and women, the background on which the inferences of impropriety are based is analyzed.

Keywords: Manners, public order, womanhood, alcohol, prostitution.

Giriş

Sözlükte töre, yol, yordam anlamları verilen *adap*¹ yerleşmiş usul ve geleneklere dair genel bir nitelme olmanın yanı sıra alışılmış olan ahlak ve terbiye kurallarını

¹ <https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi: 01.05.2024.

da ifade etmektedir.² Dinî gelenekte ahlakla yakın anlamlı bir şekilde bireyi, toplumu ve siyaseti ilgilendiren bir norm olarak uygun tutum ve davranışların kalıplaşmış ifadesi olarak kullanılmaktadır.³ Mefhum, insani ilişkiler, kültür, siyaset, eğitim, meslekler vs. alanlarda çevreyle ve toplumla ilişkilerde ideal durumun ifadesi ve düzenleyici bir kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴

Osmanlı klasik çağında adap kelimesi kalemiye sınıfına mensubiyetin gerektirdiği yaşam biçimi incelikleri ve görgüyle birlikte edebi hünerleri ifade etmekteydi. Üst düzey bürokrat ve kâtiplerden beklenen Türkçe, Arapça, Farsça, din, tarih, coğrafya ve bilhassa anılan üç dilde edebiyat bilgisine sahip olmaları, yani “âdâp sahibi” olmalarıydı. Son dönem Osmanlı aydın-bürokratlarının entelektüel kimliklerini kurmalarında devraldıkları bu edebi, kültürel kaynaklar oldukça etkili olmuştur.⁵ Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet arefesi açısından adabın tarihsel bir kavram olarak yer bulduğu incelemelerin başında muâşeret adabı konusu gelmektedir. Osmanlı'da yenileşme ile birlikte gündelik hayatta, bireysel ve kamusal ortamlarda değişen davranış ve ilişki biçimleri Batılılaşma akımının etkisiyle geleneksel kültür üzerinde tesir etmiş, onu çeşitli düzeylerde değiştirmiş, dönüştürmüştür. Tanzimat ve bilhassa Kırım Savaşından sonra seçkinlerin etkilendiği Batılı yaşam biçimleri giderek modernleşmeyle özdeşleşmiştir. Terkinin kullanım yaygınlığı kazanması Batı kültürüyle temasın yoğunlaşması ve görgünün şehirli olma ve medenileşmeyle eş anlam kazanmasıyla yakından ilgilidir.⁶ Geleneksel dönemdeki eserlerde adabımuâşeret ahlak çerçevesinde ele alınırken yaşanan değişimlere paralel biçimde 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra ahlakla ilintili olmaktan çıkmaya başlamıştır. Özellikle Fransızcadan yapılan çeviri kitapların etkisiyle Avrupa görgü literatürü Osmanlı toplumuna özgü biçimde şekillenmiş ve eskisinden daha “dünyevî” bir biçim almıştır.⁷ 19. Yüzyılın sonlarından itibaren yazılan bu tür kitaplarda saray ve

² İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugati Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, (4. Baskı), İstanbul, 2020, s.11.

³ Arapça'dan gelen *edep* kelimesinin çoğulu olan *âdâb*, dinin ve aklın gerekli ve güzel gördüğü şeyleri içine alır. Abdülaziz Bayındır, “Âdâb”, *DİA*, Cilt 1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, s. 334. Edeb ise Arap toplumunda incelik, davet, beğenme, alışkanlık, adet gibi anlamlara gelmektedir. Edebin başlardaki yalın anlamı İslami dönemler içinde zamanla dinî, ahlaki, edebi biçimler almıştır. Mustafa, Çağrıncı, “Edep”, *DİA*, Cilt 10, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, s. 412-414.

⁴ Müstakim Arıcı, “XII-XVI. Yüzyıllarda Ahlak ve Siyaset Literatürü”, <https://islamdusunecatlası.org/yenilenme-donemi-ahlak-ve-siyaset-dusuncesi>, Erişim Tarihi: 10.05.2024.

⁵ Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2012. s. 79.

⁶ Fatma Tunç Yaşar, “Adab-ı Muâşeret”, *DİA*, Ek-1 (Gözden Geçirilmiş 2. Baskı), TDV Yayınları, Ankara, 2020, s. 34.

⁷ Tunç Yaşar, agm. s. 35-36.

bürokrasi geleneklerini görgü ve adap kurallarına uyumlu hale getirme çabası göze çarpar. Cumhuriyete de hazırlık olacak şekilde yeni ideal insan tipinin özellikleri yansıtılır.⁸ Toplumda görgü ve nezakete ilişkin algı ve tutumlara odaklanan adabımuşeret incelemeleri bir anlamda modernleşmenin gündelik hayat davranışları açısından takibini sağlamaktadır. Bu araştırmalarda görgüye ilişkin belirli değer ve davranış alışkanlıklarının, kültürel kabullerin bireysel ve toplumsal ilişki ve tutumlara somut yansımalarına mercek tutulmaktadır.⁹

1908-1918 arasında devlet yazışmalarına yansıyan vakalarda adap kelimesinin kullanımları bu yazının konusunu oluşturmaktadır. Belirlenen dönemde kelimenin somut hadiseler bazında nasıl anlaşıldığı, hangi bağlamlarda ne tür işlevler üstlendiği, ahlakla ve toplumsal normlarla ilişkisini görebilmek için Osmanlı arşivinde kelimenin geçtiği saptanan evraklar incelenmiştir. Son dönem Osmanlı toplumunda güvenlikle ilişkili anlam dünyası nedeniyle tespit edilen vakaların, çoğunluğunun intikal ettiği Dâhiliye Nezareti fonunda yer aldığı görülmektedir. Zaman hariç herhangi bir kısıtlamanın esas alınmadığı genel arşiv taramasının sonucu tespit edilen belgelere yansıyan hadiselerin büyük bir kısmı İstanbul'da, bir kısmı taşra vilayetlerinde geçmektedir. İncelenen olaylarla ilgili olarak resmi merciler veya halktan bireylerin yorumlarında kelimenin düzenleyici, denetleyici bir etkinlik kazandığı belli başlı durumlar makalenin alt başlıklarını oluşturmuştur.

Kavramın hukuki ve toplumsal yönleri değerlendirme ve kararların hukuki dayanaklarıyla birlikte bu konudaki endişelerin ardındaki sosyokültürel saiklerin etkinliğine eğilmeyi gerektirmiştir. Dâhiliye ve emniyet makamları yapılan işlemlerle ilgili olarak genellikle mevzuatı gerekçe göstererek hukuki meşruluğa atıf yapmaktadırlar. İşlem ve kararların mevzuattaki yerine dair bu tür açıklamalar adaba aykırı durumları önlemede kolluk güçlerinin yasal meşruiyet zeminini ifadeye yöneliktir. Genel kabullere uymayan ve yasal olarak sınırlamanın zor olduğu durumlarda ise adap toplumsal ahlaka referansla kullanılmaktadır. İdari tasarrufların dayandığı mevzuât kelimenin tam bir tanımını vermese de üstlendiği işlev bakımından, teknik kullanımı toplumsal olarak uzlaşmış bir norm olma durumuyla birleşerek genel bir kritere dönüşme kabiliyeti taşımaktadır.

Adabın dinî, kültürel tasavvurdaki geniş çerçevesi devlete toplumsal beklentilerini söz konusu çerçeveye dahil etme fırsatı tanımaktadır. İdarenin kavramı referans alan inzibati tasarrufları yasanın yönetme erkine tanıdığı ruhsatla

---

⁸ Emiroğlu, *age.* s. 80.

⁹ Tunç Yaşar, agm. Son dönem Osmanlı'da görgü kuralları literatürü üzerinden Osmanlı seçkinlerinin değişim hakkındaki yaklaşımlarını inceleyen tez için bk. Fatma Tunç Yaşar, *The Predicaments of Alla Franca: Visions of Proper Behavior in Late Ottoman Etiquette Literature* (Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

temellendirilmekte, bu suretle niteleme yasal çerçeveden hareketle genel toplumsal düzenin sağlanmasında alınacak kararlara gerekçe oluşturmaktadır. Bazen de idareyi destekleyici değil zorlayıcı bir norma dönüşmektedir. Bu durumda yasal kısıtlılıklar sosyal yaptırım beklentileriyle çelişmekte, idare mevcut mevzuatla toplumsal gereklilikler arasında kalabilmektedir. Adabı toplum-devlet ilişkisinde hem yasal hem de söylem düzeyinde sembolik düzenleyici kavramlardan biri olarak düşünmek mümkündür. Makbul davranışları göstermek için kullanıldığında bile esasen aksi durumdan sakındırmak amaçlanmakta, münferit meseleler genel bir prensip olarak adaba bağlanmaktadır.

Makalede ele alınan olaylarda görgü ve nezaket kuralları anlamıyla adabı muâşeretle ilişkili örneklerin son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Örneğin, 1908'de Beykoz ve Emirgan Beylerbeyi muallim-i evveliklerinden okula vapurla gelen ve yoldaki hareketleri “mugayir-i edeb ve terbiye” olarak nitelenen öğrencilere “tenbihat-ı şedîde icra” kılması istenmektedir. Burada belirtilen “kaptan köprülerinin üzerinde oynamak, dudul çekmek, mevki-i mahallerinde koşmak”¹⁰ başkalarını rahatsız etmek anlamında muâşeret adabıyla ilgilidir. Devletin gözetimindeki kamusal alanlarda bireylerin karşılıklı ilişki ve davranışlarına yönelik düzenleme ve denetleme faaliyeti sadece görgü ve nezaket kuralları bakımından gerçekleşmemekte, hatta bundan çok daha belirgin biçimde asayiş ve toplum düzeninin muhafazasını sağlamayı hedeflemektedir. Osmanlı'nın son döneminde asayişsizlikle ilgili kelimelerin aralarında derece farkı olmakla beraber baştan mahkûm edici bir yanının olduğunu söyleyen Noémi Levy-Aksu, asayişsizliğin siyasi bir boyutu olmayan düşük bir düzeyini anlatan “uygunsuz” tabiriyle ahlaki ilkelerle ilgili değerlerin olmadığı durum ve kişilerin kastedildiğini belirtir.¹¹ Osmanlı toplumunda asayişle bağlantılı olan, düzen ve düzensizliği anlatan bir kelime olarak adap Levy-Aksu'nun aydınlattığı Abdülhamit dönemine benzer biçimde çeşitli derecelerdeki uygunsuzlukları içine almaktadır. Genellikle karşılaşılan bir sorun vesilesiyle kayıt altına alınan hadiselerde adaba aykırı/uygun addedilen hal ve tutumlar içki, fuhuş, devlet görevlileri ve kadınlarla ilgili konular bağlamında tezahür etmektedir.

İçkideki Aykırı Unsurlar ve Sosyokültürel Bağlam

Adaba aykırı görülen davranışların bazıları içki kullanımıyla ilgilidir. İçki veya iştret şeklinde şikâyete veya soruşturmaya konu olan fiillerin özelliği, sadece içki içmekten ibaret olmayıp kişilerin içki içilen mekâna yakınlığı ve sarhoşluğun yol açtığı birtakım istenmeyen hallerin içinde olduğu bir kabahatler zincirinin parçası

¹⁰ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşinleri Başkanlığı Osmanlı Arşini, *Maarif Nezâreti-Tedrisat-ı İbîdaiyye Kalemî* (BOA. MF.İBT.), 203-91 (18 Şubat 1323/2 Mart 1908).

¹¹ Noémi Levy-Aksu, *Osmanlı İstanbul'unda Asayiş (1879-1909)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 67-68.

olmasıdır. Kâmûs-ı Türkî’de hem içki içmek hem eğlence anlamına gelen işret,¹² belgelerde içkinin bazen tek başına genellikle de eğlence ve bazı kötü hallerle bir arada olduğu yerlerde kullanılmaktadır. Genel yaklaşım içkiyle ilgili hadiselere karışan kimselerin kadın olduğu durumlarda karşı cinsle ilişkinin uygunsuzluğu gibi kadınlık adabını¹³ ilgilendiren ihlalleri içeren bir boyuta ulaşmaktadır.

Bu fiillerden biri, Samatya’da oturan Kevser adında bir kadının Ermeni bir erkeğin sandalıyla Kazlıdere’ye gittiği ve gazinoda işret ettiği halde hakkında yasal muameleye gidilmediğini ikaz eden yazının konusudur. Bahriyeden gönderilen bir jurnalle haber alınan bu olayla ilgili olarak Sadaretin Zabtiye Nezaretine talimatı bundan sonra “nisvan-ı İslamiye’den adab-ı dinîyeye mugayir” davrananların derdest edilerek adli mercilere teslim edilmesidir.¹⁴ Antıkacı Mişel’in mağazasında geçen hadisede ise Salime adlı kadın “adab-ı dinîye ve millîyeye mugayir olarak alenen işret” ettiği için Divan-ı Harbi Örfice üç sene Bursa’da ikamete mahkûm edilmiştir.¹⁵ İslam adabı ve “ahlak-ı nisvaniyeye” aykırı olarak işret ve sokaklarda “icra-yı rezalet” eden Emine Hanım örneğinde de başka bir fiille birleşen işretin kötülüğü İslam ve kadınlık adabına irca edilmektedir.¹⁶

4 Temmuz 1910 tarihli Divan-ı Harpte haklarında İstanbul’dan üç sene sürgüne karar verilen Celaleddin ve eşi Kevser’in “gayr-ı marziyye” birtakım hal ve davranışlarından bahsedilmektedir.¹⁷ İslam adabına mugayir olarak mahrem olmayan kişilerle mesire yerinde işret, çengi oynatarak başlarına kalabalığı toplama, bu “rezaleti” o sırada men etmeye çalışan ve mahrem olmayan şahıslarla birlikte bindikleri arabada sergiledikleri “bedmestâne” davranışlar görünmesin diye körüğünü kapatmalarını isteyen zabıtayı tahkir etme ve ona hitaben “elfaz-ı

¹² Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İkdam Matbaası, Dersaadet, 1317, s. 83.

¹³ *Kadınlık adabı* nitelemesi bir kavram olmaktan ziyade kullanım ve işlevi bakımından tercih edilmekte, genel adap ve ahlaki kavrayışın cinsiyetler arasında farklı biçimlerde tezahür edişine işaret edilmek istenmektedir. Osmanlı’nın son döneminde genel adabın kadınların kıyafet ve davranışları üzerindeki kısıt ve etkilerini inceleyen makale için bk. Fatih Öztop, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Adab-ı Umumiyyenin Muhafazası ve Kadın”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, Haziran 2023. Tarihi ve toplumu kadınlık tezahür ve kimlikleri üzerinden analiz eden iki çalışma için bk. Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, (6. Baskı), İstanbul, 2018; Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, (Çevirenler Aksu Bora-Feyziye Sayılan vd.), Metis yayınları, (7. Baskı), İstanbul, 2022.

¹⁴ BOA. *Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO) 3395-254578, Lef 1*, (30 Ağustos 1324/12 Eylül 1908).

¹⁵ BOA. *Dâbîliye Nezâreti-Emniyet-i Umûmiyye-Tabirât Kalemi (DHEUM.THR)*, 27-20, Lef 1, (20 Şubat 1325/5 Mart 1920), Lef 2, (17 Şubat 1325/2 Mart 1910); BOA. BEO. 3737-280252, (8 Nisan 1326/21 Nisan 1910).

¹⁶ BOA. *Dâbîliye Nezâreti-Hukuk (DH.H.) 2-11 Lef 1*, (14 Temmuz 1328/27 Temmuz 1912).

¹⁷ BOA. *Dâbîliye Nezâreti-Muhaberât-i Umumiyye İdaresi (DH.MUİ.) 120-24, Lef 2*, (24 Temmuz 1326/6 Ağustos 1910).

müstehcâne” kullanma, benzer tavırları götürüldükleri polis merkezinde de sürdürme gibi kendi itiraf ve tanık ifadelerince anlaşılan haller sayılmaktadır. Kevser’le ilgili hususen, sarhoş olduğu sırada zabıtayı defalarca tahkir ettiği belirtilmektedir.¹⁸

İçki kullanımını takip eden adaba mugayir hadiseler, kötülüğün içkiyle ilişkilendirilen başka bazı tutumlara teşmil edildiğini göstermektedir. İçki içmek-sarhoşluk İslam hukukunda ve Osmanlı’daki uygulamasında had olarak tanımlanan, cezası önceden kesin hükümle belirlenmiş olan suçlardandır.¹⁹ Osmanlı Devleti’nde şer’i ve kanunnamelerde uygulamasını bulan örfi hukukta²⁰ yasaklanmasına rağmen Müslüman halk arasında içki kullanımı süregelmiştir. Geleneksel dönemde kolluk güçlerinin resmi ve mahallenin toplumsal denetimiyle kadı yargısı aracılığıyla mahalleden ihraca varan cezalar verilmiş ancak bu durum içki kullanan Müslümanlar açısından çoğu zaman bu fiili mahalle dışına taşımak anlamına gelmiştir.²¹ Devlet zaman zaman gayrimüslimlerin içki satış ve tüketimine sınır ve yasaklar koyarken Müslümanları içkiden korumayı da amaçlamaktaydı. Gayrimüslimler için serbest olmasına rağmen Kanuni’den itibaren padişahların değişen biçimde daha serbest ya da daha yasakçı uygulamalarına göre onlar da bu durumdan etkilenmişlerdir. İçkiden alınan verginin hazineye sağladığı gelir yasakların esnetilmesinde önemli bir faktör olmuş, kendisi alenen içki içen II. Mahmud’un²² meyhane aleyhtarı devrinden sonra içkiden çok meyhanelerle ilgili kurallara riayet üzerinde durulmuştur.²³ Genel olarak Osmanlı uygulamasında içkinin tüketimi, ticareti ve içki tüketilen mekânlarla ilgili resmi tutumun temelinde toplumsal düzen ve sükûnu muhafaza etme prensibi bulunmaktaydı. İçki yasakları bireysel bir davranışa engel olmaktan

---

¹⁸ BO.A. *İrade-Harbiye (İ.HB.)* 46-5, *Lef* 2, (21 Haziran 1326/4 Temmuz 1910).

¹⁹ Cihan Osmanağaoğlu, “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Zina Suçu ve Cezası”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 66, Sayı 1, 2008, s. 112-113; Mehmet Özkan, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Ceza Hukuku Düzenlemeleri”, *BALD*, Sayı 15, Haziran 2022, s. 243-244.

²⁰ Osmanlı ceza yargısıyla ilgili olarak bk. Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayınevi, İstanbul, 2004. Şer’i-örfi hukuk ayırımına dair bk. Uriel Heyd, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler*, (Çeviren ve Hazırlayan Ferhat Koca), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2019, s. 53-77. Osmanlı ceza hukuku literatürü için bk. Mehmet Akman, “Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmaları Üzerine Bir İcmal”, *TALİD*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s.489-512.

²¹ İhsan Erdinçli, *Keyif, Günab ve Suç arasında Osmanlı’da Meyhaneler ve Müdavimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2022, s. 157-171; Özgür Çilli, *Osmanlı’da Eğlence İstanbul’un Sosyal ve Kültürel Hayatından Manzaralar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023, s. 144-146. Tanzimat sonrasında mahallenin güvenlik işlevinin icrasında dinî, yerel ve idari otoriteler arasındaki etkileşime dikkat çektiği kısım için bk. Levy-Aksu, *age*. s. 286-310.

²² Levy-Aksu, *age*. s. 88

²³ Çilli, *age*. s. 141.

daha öncelikli bir hedef olarak tüm toplumun güvenliğini ilgilendiren olası sonuçları açısından önemsenmekteydi. Bu bakımdan içki içilmesinden çok bunun alenen yapılmasını ve kontrolden çıkmasını engellemeye dönük bir yaklaşım hâkimdi.²⁴ 1826'dan itibaren içki ve iştret edenlere yönelik birey ve çevreye verilen zarar esaslı yaklaşımın meşruiyeti Tanzimat sonrası ceza hukuku düzenlemeleriyle pekişmiştir. 1840 ve 1851'deki ceza kanunlarında yasaklanmadığı gibi 1858 Ceza kanununda içki içme ve sarhoşlukla ilgili bir madde bulunmamaktaydı. Dolayısıyla bu tarihten itibaren Osmanlı'da içki içme suç olmaktan çıkarılmıştı.²⁵ Birçok Babialı memurunun daha önceleri gizleme ihtiyacı duyarken 19. yüzyıl sonlarında hayat tarzlarının bir parçası olarak alenen içki içmeye başlamaları, Müslümanlara meyhaneye gittiği için değil kamu düzenini bozduğu için işlem yapılması gibi hadiseler yönetici ve memurlardan başlayıp kademeli olarak halka yayılan içki kullanımına bakışla ilgili fikir vermektedir. Bu dönemde yazılan adabımuâşeret kitaplarında içki adabı bahsinin girmiş olması içki içme usullerinin bir kültür ve nezaket kuralı olarak yerleşmeye başladığını göstermekte, bu yönüyle Müslüman toplumun bu dönemde geçirdiği sosyokültürel değişimlerin bir örneğini oluşturmaktadır.²⁶

İçkiye, bu davranışın alenileşmesi, dolayısıyla bunun doğurabileceği özendiricilik ve toplumsal meşruiyete yol açma ihtimali ile devlet memurlarına yönelik tahkir içermesi gibi hususlar temelinde yaklaşılmaktadır. Henüz yaşı genç olanlara içki verenlerin engellenmesiyle ilgili bir dilekçe üzerine Dâhiliye Nezaretinin ihtarı içki yaptırımlarında o yer sakinlerinin etkisine işaret etmektedir. Halktan gelen bir uyarı münasebetsiz, “ahval-i gayrı lâyık hudûsuna” yol açan haller ve buna kayıtsız kalınmasının mahsuruna dayanmaktadır. Bazı kahve ve gazinolarda gençlere içki verip ahlak ve adap dışı şeylere teşvik edenlere karşı yetkililerin duyarsızlığı halk arasında “sui tesirat” yaratmaktadır.²⁷ Dilekçeyi yazan Salih'in ifadesiyle bu kötü tesirin “halktan bir kısmının Meşrutiyet aleyhine idare-i kelam” etmesi olduğu anlaşılmaktadır. Salih “ahlak-ı Osmaniye noktasından vatan evladının selameti” adına gençleri işrete teşvik edenlerin engellenmesini istemektedir.²⁸

---

²⁴ Erdinçli, *age.* s. 169-170.

²⁵ Said Nuri Akgündüz, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2017, s. 208-209; Erdinçli, *age.* s.233-236.

²⁶ Erdinçli, *age.* s. 146-149. Osmanlı'nın son dönemindeki değişimle ilgili bir değerlendirme için bk. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla*, (Çev. Elif Kılıç), (5. Basım), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 266-291.

²⁷ BOA. DH.MUİ. 92-14, *Lef 3*, (Nisan 1326/Nisan-Mayıs 1910).

²⁸ *Agh.*, *Lef 5*, (12 Nisan 1326/25 Nisan 1910).

Ticari bir malzeme olarak satışı hukuki mevzuata bağlı olan içkinin mesirelerde satılmasını menetmeye yönelik bir girişimde adap uyarısı vardır. 1918 ortalarında Dâhiliye Nezareti İstanbul Valiliğinden Cuma ve Pazar günleri Florya mesiresine gelen kadın ve erkekler arasında adaba aykırı hallerin giderilmesi için içki satışı konusunda tedbir alınmasını istemektedir. Mesire kiracısının içki satış ruhsatı valilikçe yenilenmesine rağmen satış Makrıköy (Bakırköy) İdare Meclisi kararıyla yasaklanmıştır. Görüş ayrılığına rağmen Bakırköy Kadısı ve diğer memurların imzasıyla satışın men edilmesini isteyen dilekçede, valiliğin satış izninin yasal olduğuna dair cevabında ve Dâhiliye Nezaretinin yasak kararının uygulanması emrinde müşterek kaygı genel ve dinî adaptür.²⁹ *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin umumi adap itibarıyla “tüyler ürpertici” bulduğu vilayetin bu kararını “Florya Kepazelikleri” manşetiyle duyurduğu 26 Temmuz 1918 tarihli haberiyle hadisenin gündeme gelmesiyle kararı savunan vali vekiline göre içki satışı istenmeyen hallerin bizatihi sebebi değildir. “Kavânin ve nizâmât-ı mevcude ile şerâit-i muayyene dâhilinde bahşolunmuş” bir haktır. Vilayet idaresindeki azalar gazetesinin isnadının aksine “ahlâk-ı umûmiyenin ne demek olduğunu” iyi bilen kişilerden oluşmaktadır. Florya’da satış kalksa bile oraya gelenlerin içkilerini yanlarında getirebileceği, hatta belki dışardaki kimi izbe ve تنها yerlerin birer işretgâha dönebileceği ihtimali, verilen izni müdafaa babında sıralanan gerekçeleri oluşturmaktadır.³⁰ Vilayetin serbestiyetten yana tutumu “ahval-i müstehcenenin def’i”³¹ ve umumi adabın temini için yasal ruhsat ve sosyoekonomik gerekçelerle temellendirilmekte, aleniyet içkinin yol açacağı istenmeyen durumlara karşı önleyici unsur olmaktadır.

Esasen açıktan içki içmek, ayıp ve günahların gizliliğine dayalı geleneksel kabullerle çelişen bir mahiyet taşımaktadır. Şehir idareleri bu konuda mülki makamlara yeterli yetkiyi tanıyan düzenlemelere olan ihtiyacı sık sık merkeze bildirmişlerdir. 1910’da Düzce Kaymakamlığı Meşihattan fuhuş ve açıktan işret edenlere verilecek cezanın netliğe kavuşmasını istemiş, Dâhiliye Nezareti konuyla ilgili bir kanun maddesinin hazırlandığını bildirmiştir.³²

İçkiye dair kamu idareleri arasındaki farklı yaklaşım biçimleri ve mevzuatın yasaklamamasına rağmen basın yoluyla gelen yasak isteği devletin toplumsal beklentilerle uzlaşmacı tutumunun bir örneği olarak kabul edilebilir. Benzer bir uzlaşma arayışı II. Abdülhamit ve Meşrutiyet sonrasında dinî liderler öncülüğünde

²⁹ BO.A. DH.EUM.6.ŞB. 45-23, *Lef 1*, (12 Teşrinievvel 1334/12 Ekim 1918); *Lef 2*, (30 Eylül 1334/30 Eylül 1918); *Lef 3*, (15 Eylül 1334/15 Eylül 1918); *Lef 4*, (30 Temmuz 1334/30 Temmuz 1918).

³⁰ BO.A. Dâhiliye Nezâreti-Emniyet-i Umûmiyye-6. Şube (DH.EUM.6.ŞB.) 45-23, *Lef 6*, (Tarihsiz).

³¹ BO.A. DH.EUM.6.ŞB. 45-23 *Lef 1*, (12 Teşrinievvel 1334/12 Ekim 1918).

³² BO.A. Dâhiliye Nezâreti-İdare (DH.İD.) 89/1-2, *Lef 4*, (19 Ağustos 1326/1 Eylül 1910).

meyhanelerin kapatılması için verilen dilekçelerin polis yetkililerince desteklenmesinde de görülür.³³

Basiretçi Ali Efendi'nin yazıları idare üzerinde etkili olan yasak taleplerinin bir örneği oluşturmaktadır. Kendisi 1870-1878 yılları arasında çıkardığı Basiret Gazetesi'nde İstanbul'da çeşitli yerlerde gördüğü uygunsuz durumlara karşı yetkilileri geleneksel müdahale tarzına çağırıyordu. Fatih'teki meyhanelerin kapatılması için yazdığı ısrarlı yazıları neticesinde semtteki meyhaneler Zaptiye Müşiriyeti tarafından kapatılmıştır.³⁴ Erdinçli'nin vurguladığı gibi içki konusunda idare klasik dönemde görülen meyhaneleri kapatmak, içki ticaretini kısıtlamak ya da yasaklamak gibi temelde şer'i hukuka dayalı yaptırımlar yerine 1827'den itibaren içki ticareti vergisini düzenli olarak alma, meyhanelerden sadece sorunlu olanları kapatarak sorumlu tutulan bireylere yönelik modern müdahale biçimlerini tatbik etme yoluna girmişti. Her iki dönemdeki uygulamalarda asayiş temel amaç olmakla beraber modern dönemde hem mekâna hem bireylere yönelik yaptırımlar değişmiş, içkili mekânların ve meyhanelerin kapatılması yerine içkinin yol açtığı problemleri münferit düzeyde çözüme yoluna gidilmiştir.³⁵

Fuhuş: Meşruiyetin Kurumsal ve Bireysel Sınırları

Genel ve dinî adabın cinsel ahlak boyutuyla ihlali olarak fuhuş, bu dönemde devlet idaresinin çeşitli yasal ve inzibati yaptırımlarla kontrol etmeye çalıştığı bir olgudur. Sözlük anlamıyla dinin yasakladığı aşırı çirkin, adap ve ahlaka aykırı söz ve davranışları ifade eden fuhuş dinî kaynaklarda giderek dinen ve ahlaken yasaklanan cinsel davranışlarla ilgili bir terim olarak kullanılmıştır.³⁶ “Adâb-ı İslamiye ve umumiyeye mugayir” bir fiil olarak nitelenen fuhuşla ilgili fiil ve suçlar Osmanlı klasik döneminde kanunname ve fetvaların zina ile ilgili kısımlarında ele alınmıştır. Osmanlı hukukunun dayanaklarından olan İslam hukukunda da zina ile fuhuş arasında kesin bir ayırım yapılmamıştır.³⁷ Zina suçu şer'i hukukta had cezasıyla karşılanmasına rağmen Osmanlı örfi hukukunda tâzir kapsamında ele alınarak hadle belirlenen cezaların dışında cezalar da verilmiştir.³⁸ Zinanın cezası ilk kanunnamelerden itibaren recm veya sopa yerine ekseriyetle para cezasına dönüştürülmüştür. Kişilerin medeni durumları, gelirleri ve cinsiyetlerinin de

³³ Levy-Aksu, *age.* s. 307-308.

³⁴ Erdinçli, *age.* s. 296-297.

³⁵ *age.* 188-223.

³⁶ Nebi Bozkurt, “Fuhuş”, *DİA*, Cilt 13, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 211.

³⁷ Cihan Osmanağaoğlu, *agm.* s. 160-162; Kezban Acar, “Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Fuhuş Önleme Çabalarına Dair Bazı Tespitler (1810'lar-1910'lar)”, *History Studies*, Cilt 10, Sayı 9, 2018, s. 1-2.

³⁸ Osmanağaoğlu, *agm.* s. 110.

cezanın biçimini ve miktarını belirlediği bu uygulamalardaki yaklaşımlar genel olarak Fatih kanunnamelerinden Tanzimat'a kadar benzerliğini koruyarak gelmiştir.³⁹

Kanunnamelerde açık bir tanımı yapılmamakla birlikte uygulamada fuhuş kapsamında değerlendirilebilecek fiillere bazı fetva ve mahkeme kararlarında cezalar öngörülmüştür. Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıldan itibaren, bazı büyük şehirlerde kiralık kadınların kadı defterlerine kaydedildiği, fuhşun çok sayıda çalışanıyla bir sektör olarak ortaya çıktığı bilinmektedir.⁴⁰ Fuhşun artması ve Osmanlı toplumunda genel ahlakla ilgili endişelerin yükselmesi verilen cezaları etkilemiştir.⁴¹ Fahişelere sıklıkla sürgün ve hapis cezaları, yanı sıra suda boğma, asma, ölüm (siyaseten katl) cezaları da verilmiştir. Kanunnamelerde geçen kulak, burun kesme, alın dağlama gibi bedeni cezalara ilaveten uygulamada kanunnamelerde geçmeyen bedeni cezalar verildiği de olmuştur.⁴²

1810 tarihli Fransız *Code Penal*'in 1832'de yenilenen versiyonundan uyarlanan 1858 Ceza Kanunnamesi cinsel suçlarda geleneksel yaklaşımdan önemli ölçüde ayrılır. Kanunnamedeki cezalar kamuya karşı işlenenler, kişiye karşı işlenenler ve hijyen, sağlık gibi zabıtayı ilgilendiren konulardaki suçlar şeklinde üçlü bir ayrıma dayanmaktadır. Irz ve namusa saldırı konusu bağlamında eskiden şer'i hukuk kapsamında değerlendirilerek Allah'a karşı işlenen suçlardan kabul edilen zina kişiye karşı suçlardan sayılarak siyasi otoritenin tâzir yetkisi kapsamına alınmıştır.⁴³ Kanunda cinsel suçlar *hetke-i irz* ve *fi'l-i şeni* kavramlarıyla adlandırılarak tâzir ile cezalandırılacak saldırı fiilleri çatısı altına alınmıştır. Tanınması durumunda şer'i yaptırıma başvurmayı gerektiren rızaya dayalı ilişkiden söz edilmese de 1860 sonrasındaki eklemelerle bu konudaki suçlar da

---

³⁹ İsmail Acar, "Osmanlılarda Zina Suçu ve Cezası", *Türkler*, (Editör Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Cilt 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.150-154; Osmanağaoğlu, agm. s. 169.

⁴⁰ Osmanağaoğlu, agm. s. 162

⁴¹ Zina suçunun ispatı oldukça zor olduğundan, zinada had kabul edilmekle beraber Türk hukuk tarihindeki uygulaması çok azdır. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tablilleri*, Cilt 1, Fey Vakfı Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 109-110. Osmanlı'da recm uygulaması iki elin parmaklarını geçmez. Ömer Menekşe, "Osmanlı'da Zina Cezası Olarak Recm", *Marifé*, Yıl 3, Sayı 2, 2003, s. 13.

⁴² Osmanağaoğlu, agm. s. 163-164.

⁴³ Başak Tuğ Onaran, "1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda Irz ve Namus Kavramlarının Kodifikasyonu ve Toplumsal Cinsiyet", *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2022, s. 215-216, 219.

kanuna girmiştir.⁴⁴ 1879 ve 1884'te çıkarılan nizamnamelerde devlet kayıtlı fuhşu ilk defa tanıyarak yaptırımlar düzenlemiştir.⁴⁵

19. yüzyılın sonlarında askerî ve ticari gelişmeler İstanbul'un nüfus ve sosyoekonomik yapısını da etkilemişti. Şehre gelen çok sayıda göçmen sebebiyle içlerinde yoksul ve kimsesiz kadınların da olduğu kentli yoksul sınıflar toplumun kentli orta-üst sınıfları için bir tehdit olarak görülmüştür. Toplumsal cinsiyete dayalı sosyokültürel ve hukuki yapı herhangi bir erkek yakını olmayan, ekonomik güvenceden yoksun birçok kadını hizmetçilik, dilencilik, fuhuş gibi işlere mecbur bırakmıştır.⁴⁶ Geleneksel dönemde devlet toplumsal problemlere ve fuhşa doğrudan müdahil olmayıp sorunlar mahallinde çözülürken bu tutum 19. Yüzyılın ortalarından itibaren değişmeye başlamıştır.⁴⁷ Bedensel ve teşhir içeren cezalar 1859'dan itibaren yerini sürgün ve zamanla hapis cezalarına bırakmaya başlamıştır. Cezaların biçim değiştirmesinde fuhşun yaygınlaşmasının da etkisi olmuş, II. Abdülhamit döneminde bu kadınlar için daha kalıcı yöntemler aranmıştır.⁴⁸ 1900 sonrasında polisin sokak fuhşunu engellemek için artan kontrollerinde birçok yoksul kadın fahişe olarak damgalanmıştır. Burada tek hedef fuhuş yapanlar değil, potansiyel fahişe olarak görülen bütün yalnız ve yoksul kadınlardı. Bu durumdaki birçok Müslüman kadın kamu sağlığına, asayişe, şehrin düzen ve saygınlığına tehdit oluşturduğu için çoğunlukla bir yakınının olduğu memleketleri olmak üzere İstanbul dışına sürgün edilmiştir. Sürgün, fuhşun daha ziyade gayrimüslim kadınlara mal edildiği bir ortamda Müslüman kadınların görünmez kılınmasını sağlayan bir yöntemdi.⁴⁹

Fuhuş yapan kadınların olay yerinden başka bir yere gönderilmek suretiyle cezalandırılması bir tedbir olarak erkekleri fuhuştan alıkoymayı amaçlamaktadır. II. Abdülhamit döneminde çıkarılan açık kıyafetler giyme, eşi veya babası bile olsa aynı faytona binme gibi yasaklar⁵⁰ da fuhşun kaynağı olarak görülen kadınların

---

⁴⁴ Tuğ Onaran, agm. s. 228, 231, 236.

⁴⁵ Burcu Belli, *Osmanlı'da Fuhuş II. Abdülhamit Döneminde Kayıtlı Fuhuş Devlet ve Modernlik (1876-1909)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2021, s. 46.

⁴⁶ Müge Telci Özbek, "Uygunsuz Makulesinden Kadınlar": Son Dönem Osmanlı İstanbul'unda Yoksul ve Yalnız kadınların Kontrolü ve Fuhuş (1900-1914)", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 15, 2012, s. 68-69; Belli, *age.* s. 159.

⁴⁷ Belli, *age.* s. 27, 131, 155-161.

⁴⁸ Kezban Acar, agm. s. 4. Belli, *age.* s. 159. Ayrıca bk. İsmail Acar, agm. s. 157.

⁴⁹ Telci Özbek, agm. s. 72-73.

⁵⁰ Reşat Ekrem Koçu, "Ahlak Zabıtası", *İstanbul Ansiklopedisi* (Hazırlayanlar Reşat Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay), Cilt 1, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul 1958, s. 277.

gözlerden uzak tutulmasıyla yakından ilgiliydi.⁵¹ Görünmezleştirme ve kriminalize etme tutumu İstanbul Polis Müdüriyetinin kaydettiği vakalarda ve kadınların kapatılması girişimlerinde de kendini göstermektedir. 1908 sonrasında İstanbul Polis Müdüriyeti şehirdeki fahişeleri onlara mahsus bir yer açarak orada tutma talebiyle Şehremaneti ve Dâhiliye Nezareti nezdinde girişimlerde bulunmuş ancak hükümetin maddi imkânları yer inşasına yetmemiştir. İstanbul Polisinin kayıtları bu kadınların kimsesi olmayan “biçareler” olarak değil “suçlu” gibi görülmeye başlandığını göstermektedir. Polis Müdürlüğünün 1910'da gündeme getirdiği sokak fahişeleri için hapis cezasının getirilmesi talepleri sonuçsuz kalmış, Ceza Kanununun 201. Maddesi gereği sürgün ve para cezasıyla yetinilmiştir.⁵²

Meşrutiyet sonrasında İstanbul'da hapis ve sürgün örneklerinden birinde üç kadın -Nesime, Seher, Fatma- ile iki erkeğin -Süleyman, Ahmet- “e'fal-i nâmeşruuiyeye mücaşeretlerinin” anlaşılması üzerine örfî idare nizamnamesine dayanarak Seher ve Nesime'nin üçer sene Konya ve Ankara'ya sürgüne gönderilmesine, Ahmet ve Süleyman'ın değnek cezası ve ardından tahliyesine karar verilmiştir. Böyle sefilce işleri icra edenlerin İstanbul'da kalmaları caiz görülmemektedir.⁵³ Nesime'nin gönderildiği Ankara'dan başka bir yere nakledilmesi talebini içeren yazıda polis gözetiminde bir haneye yerleştirilememesi ve kendisine bir yevmiye tahsis edilmemiş olmasının ona sağladığı “hal-i serbestiden bi'l-istifade” fuhşiyat icra ettiği ve bazen de Hristiyan evlerine gittiği belirtilmektedir. Nesime'nin “ahali-yi Müslimenin gayz-ı taassubunu tahrik eylediği ve son zamanlarda galeyanın kesb-i umumiyet eylediği” vurgulanmaktadır. Maddî zaruretlerle fuhuş arasındaki ilişkiye işaret edilmekle beraber bunun genel ahlaka ilişkin duyarlılık düzeyinin ardında kaldığı görülmektedir.⁵⁴ Sürgün edildiği yerde geçimini sağlayacak ekonomik güvenceden yoksun kalan kadınların bir örneği de Salime'dir. Sadaret makamına arzuhalinde 14 Mayıs 1910'da Bursa'ya “bilâ-nafaka ve tahte'l-hıfz” gönderildiğini belirterek kendisine yapılan içki içme suçlamasını reddetmekte, o zamana kadar sürgünde geçirdiği sürenin yeterli sayılarak terhis edilmesini istemektedir. Salime yaşadığı zorluğu “sefalet-i azîme içinde imrar-ı evkat eylemekteyim” diye tarif eder.⁵⁵

Bireyi ilgilendiren ve hane içinde gerçekleşen fuhşa yönelik olanlarla hem devletin hem halkın bilgisi dahilinde kurumsal olarak icra edilen fuhşa yönelik

---

⁵¹ Kezban Acar, agm. s. 6.

⁵² Telci Özbek, agm. s. 76-81.

⁵³ BOA. İHB. 69-17, Lef 2, (8 Teşrinisani 1326/21 Kasım 1910); BEO. 3831-287278, Lef 1, (26 Za 1328/29 Kasım 1910).

⁵⁴ BOA. DH.H. 1-63, Lef 4, (4 Mayıs 1327/17 Mayıs 1911).

⁵⁵ BOA. DH.H. 2-12, Lef 10, (25 Eylül 1327/8 Ekim 1911).

yaptırımlar birbirinden farklıdır. Meşrutiyet'in ilk yıllarına rastlayan dönemde İstanbul'un yanı sıra İzmir ve Şam'da halk defalarca o bölgede yaşayanların ahlak ve adabına verdikleri zarar dolayısıyla genelevlerin belediyelerce belli mahallelerde toplanmasını istemiştir. Dâhiliye Nezareti 1911'de bu yöndeki bir talebi reddetmiştir. Karardaki temel endişe böyle bir tasarrufla kurumsal fuhuş mekânlarının devletçe resmi olarak tanınmış olacağı algısı ve bu durumun yaratacağı sonuçlardır⁵⁶ Tüm şikâyetlere rağmen umumhaneler varlığını sürdürmüş, önceleri belediye ve 1910 sonrasında polis memurlarınca sağlık koşulları açısından denetlenmişlerdir. Çıkarılan yönetmeliklerle özellikle Birinci Dünya Savaşından sonra toplum kesimleri arasındaki sosyoekonomik uçuruma bağlı olarak artan fuhuş frengi gibi zührevi hastalıklara dair tedbirleri artırmak ve genelevleri denetlemek suretiyle kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.⁵⁷ Fuhşa karışan kadınlara yönelik olarak ailelerine teslim, iş temin etme, Darülacezeye yerleştirme, ıslahhanede çalıştırma gibi önlemlere başvurulmuştur.⁵⁸

Kendisine “mugayir-i adab-ı hal ve hareket” isnat edilen Misal/Emsal'in durumu fuhuşla kadınlık adabı arasında kurulan yakın alakayı göstermektedir. Misal'e doğrudan fuhuş isnat edilmese de “nâbeca” davranışı nedeniyle cezalandırılmaktadır. Misal adlı “bakire” kız evinde bir buçuk aydır hizmetçi olarak çalıştığı Naşid Efendizade Ragıp tarafından adaba aykırı hal ve hareketlerinden dolayı polise teslim edilmiştir. Ragıp'ın bir süredir devam eden hareketlerine karşı kendisine nasihatte bulunduğu halde tesir etmediğini, hatta daha ileri gittiğini söylediği Misal, işten çıkarıldığı günkü hadiseyi naklederek aldığı ücretin zaten yetmediğinden bahseder ve hiç bir şekilde söz edilen edepsiz halin vuku bulmadığını anlatır. O gün hanımıyla kılıç alayı geçidini izlemek üzere çıktıklarını, dönüşte hanımdan önce eve gelmesinden ev sahiplerinin “hakir olmalarından” dolayı o gece işten çıkarıldığını söyler.⁵⁹ Ev sahiplerinin Misal'i katiyen kabul etmek istememeleri üzerine Misal Kadıköy ikinci komiseri Kamil efendinin evine verilir. Ancak “bazı münasebetsiz halleri” sebebiyle tekrar zaptiyeye teslim edilir. “Verilen yerlerde durmayan böyle halîü'l-izar bir kız” olan Misal'in Eskişehir'deki akrabalarının yanına gönderilmesine karar verilmiştir.⁶⁰ Misal, şehirli elitleri rahatlatmaya dönük bir çaba olan kimsesiz kadınları, fahişeleri

---

⁵⁶ Kezban Acar, agm. s. 6-8.

⁵⁷ Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015, s. 131-135.

⁵⁸ Kezban Acar, agm. s. 9-11.

⁵⁹ BOA. *Zabtiye Nezâreti (ZB.) 436-124, Lef 1*, (27 Nisan 1325/10 Mayıs 1909); *Lef 2*, (27 Nisan 1325/10 Mayıs 1909).

⁶⁰ BOA. ZB. 436-124, *Lef 2*, (27 Nisan 1325/10 Mayıs 1909); *Lef 3*, (29 Nisan 1325/12 Mayıs 1909), *Lef 4*, (5 Mayıs 1325/18 Mayıs 1909).

ve şehir merkezlerinin diğer istenmeyen öznelarını merkezden uzak tutma temayülünün⁶¹ örneklerindedir.

Meselenin bir başka yönü kolluk memurlarının fuhuşla mücadelesinin sınırlarıdır. Şüpheli evlere yönelik baskınlara ilişkin oluşan tereddüt sebebiyle bazı vilayetler polisin yetki sınırları hakkında merkezden bilgi istemiştir. Adap ve ahlakın fuhuşla ilgili fiilleri de içermesine ve kolluğun salahiyyet alanına girdiği kabul edilmesine rağmen 1908 sonrasında anayasal olarak tanınan kişi hak ve güvenceleri bakımından bazı şüpheler doğmuştur. Dâhiliye Nezareti 1909 ve 1910 senelerinde Konya,⁶² Hüdavendigâr⁶³ ve Kastamonu⁶⁴ vilayetlerinden gelen sorulara cevaben adab-ı umumiyye ve asayiş-i memlekete mugayir hallerin menedilmesi için tedbir almanın mülkiye ve zaptiye memurlarının vazifelerinden sayılması gerektiğinin altını çizmektedir. Anılan vilayetler kolluk güçlerinin gerçekleştireceği ev baskınlarıyla ilgili hukuki dayanakların açık ve yeterli olmadığı mülhazasıyla görüş istemektedir. Kolluğun “baskın verenleri” yakalama ve cezalandırma hakkıyla ilgili olarak Ceza Kanununun 201. Maddesine yapılan zeyilde⁶⁵ fuhşiyatla ilgili konularda zaptiye mevzuatının geçerli olduğu belirtilmesine rağmen bu konuda 9 Safer 1276 (7 Eylül 1859) tarihli emirname⁶⁶ dışında bir nizamname bulunmamaktaydı. Polis Nizamnamesinin 80. Maddesinde “ahlak ve adab-ı umumiyye” aykırı hallerin men ve engellenme derecesi ise yeterince açık değildi. Bu durum kolluk memurlarının tenbihâtın ötesine geçmesine izin vermemekteydi. Vilayet idarelerinin açıklığa kavuşmasını istediği mesele bu konuda memurlara tanınan yetkilerin Kanun-ı Esasi'deki meskenin taarruzdan masuniyeti⁶⁷ esasına “mugayir gibi görünmekte” olmasından dolayı anılan emirnamenin hâlâ geçerli olup olmadığıdır.⁶⁸ Şer'i şerife

---

⁶¹ Telci Özbek, agm. s. 82-83.

⁶² BOA. DH.MUİ. 41-39, Lef 1, (23 Teşrinisani 1325/6 Aralık 1909).

⁶³ BOA. DH.MUİ. 41/2-11 Lef 1, (29 Kânunusani 1325/11 Şubat 1910).

⁶⁴ BOA. DH.MUİ. 41-16, Lef 2, (2 Kânunusani 1325/15 Ocak 1910).

⁶⁵ Tuğ Onaran, agm. s. 231-232.

⁶⁶ 9 Safer 1276 (7 Eylül 1859) tarihli emr-i sâimde kolluk güçlerince yapılacak ev baskınlarında yakalananlar hakkında yapılacak işlemler düzenlenmektedir. BOA. Sadaret-Mektubî Kalemi-Umum Vîlayât Evrakı (A.MKT.UM.) 415-25 (Tarihsiz).

⁶⁷ Kanun-ı Esasi 22. Madde için bk. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BAn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> (Erişim Tarihi 10 Mayıs 2024).

⁶⁸ BOA. DH.MUİ 41-39, Lef 3, (14 Teşrinisani 1325/27 Kasım 1909); 41/2-11, Lef 2, (16 Kanunusani 1325/29 Aralık 1909); 41-16, Lef 1, (2 Kanunusani 1325/15 Ocak 1910).

ve adab-ı umumiyye aykırı hallere karşı bir şey yapılamadığı belirtilmekte, yaklaşan Ramazan ayı hatırlatılarak çözüm getirecek bir karar istenmektedir.⁶⁹

Merkezin talimatına göre Ceza Kanunnamesi dışında kalan “adab-ı umumiye ve asayiş-i memleketle” ilgili tüm tedbir ve tasarruf mülkiye ve zabtiye memurlarının uhdesindedir. Ceza Kanununa yapılan atıfla bu husustaki ruhsata işaret edilmekle beraber çelişkiyi izale edecek bir ifade kullanılmamaktadır. Hüdavendigâr valisinin maruzatında belirtildiği gibi, bir kanun hükmü olmayıp “vaktiyle ittihaz edilmiş bir karardan ibaret olan” emirnamenin Kanun-ı Esasi’yle çeliştiği düşünülmektedir. Bu tereddüt dolayısıyla tam uygulanamadığı anlaşılan emirname ancak fiilen geçerli olduğu takdirde fuhşiyatın önlenilebileceği düşünülmektedir.⁷⁰ Kastamonu’dan gelen 13 Şubat 1911’deki yazıdan öğrendiğimize göre, Dâhiliye Nezareti 27 Ekim 1908’de Kanun-ı Esasi’nin anılan ilkesine atfen dışardan kişilerin bir eve girmesi ve buradaki şahısların “baskın bahanesiyle” tutuklanma ve hapsedilmesinin kanuna aykırı olduğunu ve emirnamenin feshedildiğini bildirmiştir. Bu durum inzibati tedbir ve tasarrufları kısıtlamaktadır. Ancak vilayete göre söz konusu maddeyle uygulama arasında aslında bir uyumsuzluk bulunmamaktadır. “Ahlak ve adab-ı umumiyyeyi ifsad” eder biçimde bazı gençlerin “ayş u işret ve karı oynatmak gibi fuhşiyat”la “irtikab-ı rezalet” ettikleri haber alınırca usulünce dağıtılması şeklindeki vilayet emri ile evlerin masuniyeti prensibinin telif edilebileceği açıklanmaktadır. Kastamonu’da fuhşiyat artmaktadır ve alınan tedbirler 1908’de menedilmiş olan “baskın”dan farklıdır. “Alufterlerle toplanarak mahremat-ı diniyye ve ahlakiyyeye cüret” edenler, “haydut namzetlerince ayş u işret ve icra-yı fuhuş” edenler mahalle ve köylerin imam ve muhtarlarınca ve jandarma ile dağıtılarak gözaltına alınmalıydı, zira şehirdeki cinayetlerin yüzde doksanı bu yüzden çıkmaktaydı. İstenen yetkinin gerekçesini adli vakalarla bağlantısı ve asayişsizliğin geldiği boyutlar oluşturmaktadır. Hükümetten bununla ilgili olarak bir “tedbir-i müsmir” istenmesi mülki idarelere yetki veren bir yasal düzenlemeye ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.⁷¹

19. Yüzyılın sonlarında halk sağlığıyla ilgili kaygılar devletin fuhşu kontrol etme ve resmîleştirmesini zorunlu kılmıştır.⁷² Fuhşu yasaklamaktan çok devlet gözetimi altına almayı esas alan düzenleyici tutum dönemin yazarları tarafından da desteklenmekteydi. Bu konudaki resmî yaklaşımın yansıdığı 1915’teki

⁶⁹ BOA. DH. İD. 89/1-2, Lef 3, (7 Ağustos 1326/20 Ağustos 1909).

⁷⁰ BOA. DH.MUİ.41/2-11 Lef 3, (Tarihsiz).

⁷¹ BOA. DH.İD. 89-2, Lef 24, (10 Şubat 1326/23 Şubat 1911).

⁷² Belli, *age.* s. 28.

nizamnamede⁷³ umumhane ile ilgili kısımda kurumsal yapıların varlığı kabul edilerek kadınların kaydedilmesi üzerinde durulurken, sadece “menfaat mukabil” değil “itiyat” haline gelmiş kadın davranışı da fuhuş tanımına dâhil edilmiştir. Devlet fuhuşla mücadelede kriminalize etme seçeneği üzerinde durmuş, savaşın ekonomik zorlukları nedeniyle diğer bir seçenek olan hayır kurumları açılması tam olarak hayata geçememiştir. Kriminalizasyon ve kadınların bulunduğu yeri terk etme yasağı gibi yasaklar polisin günlük hayattaki müdahaleci rolünü meşrulaştırmaktaydı. Birçok kadın bu nedenle muhakeme edilmeksizin gözaltına alınmakta, “lekeliler” kütüğüne kaydedilmekte ve “hacalet-aver” bir muayeneye maruz bırakılmaktaydı.⁷⁴ Kadınların gündelik yaşamını kontrol altında tutma çabası esasen Osmanlı'nın ilk dönemlerinden beri görülen bir durumdur. Davranış, kıyafet, yürüyüş vs. bakımından kadınlar belli sınırlara tabiydi ve damgalama kadınların kamusal alandaki etkinliğini sınırlayan bir faktördü. 1908 sonrası dönemde ise fahişelerin damgalanması için gereken birçok şey yapıldı. Hazırlanan yönetmelikler, polise verilen takdir yetkisi, ders kitaplarında polisin “hal ve davranışları millî ahlak ve dinî kurallara aykırı kadınlara” ayrı önem vermesini vurgulayan ifadeler vb. bu kadınları norm dışılığı gösteren bir etiketlemeye maruz bırakılmaktaydı.⁷⁵

Toplumsal yaşamda ortaya çıkan norm dışı gerçekliklerin yol açtığı algı ve ilişki biçimleri normal kabul edilenlere göre farklılaşmaktadır. Böyle durumlarda toplumsal bir işaretleme gibi kullanılan, Erving Goffman'ın kavramsallaştırmasıyla “damga” insanı çevresinde kabul görmekten alıkoyan, itibarsızlaştıran ya da itibarsızlaştırma ihtimalini barındıran bir niteliktir. Bir yakıştırma olmanın ötesinde bir ilişki türü olan damga, damgalanan bireyin diğerleriyle ilişkilerini, sosyal varoluş ve kimliğini etkileyen, normal olanlar açısından istenmeyen bir farklılıktır. Bu olumsuz nitelikleme fiziksel bir kusura, dinsel, etnik, sınıfsal nedenlere dayanabileceği gibi sapkın ve katı inançları, ahlaksızlık olarak algılanan karakter bozukluklarını göstermek için de kullanılmaktadır.⁷⁶ Pis İşler kitabının yazarı Eyal Press'in Goffman'ın kitabından hareketle “lekeliler” isnadına dair değerlendirmesi fahişelerle ilgili tutumlar için de geçerlidir. Böyle bir isnat toplumsal normlardan sapan, başka bir gruba

⁷³ 18 Ekim 1915 tarihli *Emraz-ı Zühreviye'nin Men'i Sirayeti Hakkında Nizamname*, Toprak, *age*. s. 133.

⁷⁴ Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 240-241.

⁷⁵ Ergut, *age*. s. 237-238.

⁷⁶ Erving Goffman, *Damga Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, (Çevirenler Ş. Geniş-L. Ünsaldı vd.), Heretik Yayın, Ankara, 2020, s. 31-33, 178. Kitabın genel çerçevesi için Levent Ünsaldı'nın aynı kitabın başındaki sunumuna (s. 7-19) bakılabilir.

yerleştiren her türlü “gösterge” gibi “noksansız ve sıradan bir insanı lekeli, alçaltılmış bir noktada” görmeye yol açmaktadır.⁷⁷

Memurluğun Adabı

Adaba ilişkin resmi yaptırımlara dair toplumsal duyarlılık hadiselerine adı karışanların devlet memuru olduğu durumlarda tepkisel mahiyetini korumakla birlikte resmi sıfatlarının bu tepkide etkili olduğu görülmektedir. Örnekler vilayetlerde orta, üst düzey görevlilerin devleti temsilen üstlendikleri sorumluluğun sıradan halkın bu konudaki yükümlülük gerekçelerine ilave bir faktör olarak katıldığına ve halk arasında yarattığı kötü tesirin yaptırım beklentisini etkilediğine işaret etmektedir.

Ele alınan iki örnek adabımuşeret ve fuhşun yer aldığı cinsel ahlakla ve doğrudan dinî emir ve ibadetlerle ilgili tutumlarla ilişkilidir. Genel ahlakla ilgili vakada Boyabad hastane müdürü İrfan ve askerlik şube reisi Celeddin Efendiler suçlanmaktadır. Bu kişiler “adab-ı umumiyye mugayir ve raht-ı umumiyye sâlib bir rezalet” esnasında yakalanıp derdest edilmişlerdir.⁷⁸ Fuhşiyatla ilgili bir fiil olarak “genç kızları iğfal ve ihlal” ile suçlanmaktadır. Hadiseyi ihbar eden Fevzibeyzâde Veysel adındaki kişinin şikâyeti üzerine derdest edildikleri anlaşılmaktadır.⁷⁹ Valiliğin Sıhhiye Müdürüne verdiği bilgiye göre İrfan ve Celeddin beyler Celeddin beyin hanesinde “hetk-i işret” etmişler, Rum kızlara şarkı söyletmişlerdir.⁸⁰ Hadisede devlet görevlilerinin genel ahlaka aykırı tutumu polisin gözaltısına ve merkezin takibatına uğramıştır. Bu tür suçlara verilen cezalar açısından ise ceza kanununda memurlarla sıradan vatandaşlar arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. 1858 Ceza Kanunu ırza saldırı suçuyla ilgili bölümünde Fransız ceza kanunundaki suçun devlet ve din görevlilerince işlenmesi durumunda cezanın ağırlaştırılacağı şeklindeki ibareyi dışarda bırakmayı tercih etmiştir. Buna karşılık kanunda suçun hane içinde yani bireysel olması durumunda cezanın artırılması cinsel saldırının özel alanda olanına nazaran memurlarca işlenen biçimlerinin daha ağır bir suç olarak görülmediğini göstermektedir.⁸¹

---

⁷⁷ Eyal Press, *Pis İşler ABD’de Hayati İşler ve Eşitsizliğin Gizli Bedeli*, (Çeviren Deniz Keskin), Metis Yayınları, Ankara, 2023, s. 286. Kirli sayılan işlerle ilgili bir çalışma için bk. Şükriye Ulaşkın-Şerife Uğuz Arsu, “Kirli İşlerde Çalışma Deneyimi: Örgütsel ve Toplumsal Yansımalar”, *33. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi 21-24 Mayıs 2025*, s. 658-669.

⁷⁸ BOA. *Dâhiliye Nezâreti-Şifre Kalemi (DH.ŞFR.) 84-190*, (8 Şubat 1334/8 Şubat 1918); *85-21* (3 Mart 1334/3 Mart 1918)

⁷⁹ BOA. *Dâhiliye Nezâreti-İdare-i Umumiyye (DH.İ.UM.) 11-9, Lef 2*, (2 Mart 1334/2 Mart 1918).

⁸⁰ BOA. *DH.ŞFR. 579-38, Lef 1*, (5 Mart 1334/5 Mart 1918).

⁸¹ Tuğ Onaran, agm. s. 228

Memurların içki kullanımına devletin 19. yüzyıl başlarından itibaren devam eden hoşgörülü tutumu giderek gelişmiştir.⁸² Hafiyelerce izlenen memurlara içkiden had ve tâzir değil görev ihmali suçlamasıyla hapis ve para cezası kesilmekte; meyhanede işret eden memurlarla ilgili vakalarda polis memurları uyarıyla yetinmekte, suçlama nedenlerini işret eden kişilerin karıştığı kavga, saldırı vb. diğer hadiseler oluşturmaktaydı.⁸³ Boyabad'daki vaka içki içmenin kanunen suç sayılmaması sebebiyle devlet memurlarından beklenen adaba riayet ihlalinin, tek başına içki kullanımı değil içkinin fuhuşla ilgili bir fiille birlikte gerçekleşmesi ve belki en önemlisi bunun bir ihbara konu edilerek alenileşmesine dayandığını düşündürmektedir.

Bir başka örnek, bir görevlinin toplumsal alandaki davranışları bakımından devlet temsiliyetinin vakar ve ağırlığını korumasıyla ilgilidir. Ahıska Kaymakamıyla ilgili Harbiye Nezaretinin Jandarma Ordu Kumandanlığına gönderdiği yazıda dikkat çekilen hususlar, bir mülki amirden beklenmeyecek bir lakaytlık ve “laubali” davranışlardır. Kahvelerde tavla oynamakla zaman geçiren ve sıradan adabımuâşeret kurallarına bile uymadığı belirtilen kaymakamın bu durumu halkın şikâyetine konu olmuştur. Kaymakam görevden alınarak yerine “terbiye ve muâşeret bilen ve vazifeyi hükümeti şan-ı memuriyeti tanıyan ve sıyânet” edebilen biri getirilmelidir.⁸⁴

Kumar Osmanlı devletinde yasaklanan bir fiil olmasına rağmen II. Meşrutiyet yıllarında toplumun farklı kesimlerinde ve memurlar arasında yaygın bir alışkanlıktır. Kumarbazlık, daha önce hafif suç olarak görülürken 1851 ve 1858'deki Ceza Kanunnamelerinde ceza gerektiren bir suç olarak yer almıştır. Süreç içinde devletin kumarı önlemeye dönük çabaları özellikle I. Meşrutiyet sonrasında kumar yasağının uygulanması için alınan tedbirler pek fayda vermemiş, ev, kahvehane, meyhane, kulüpler vs. mekânlarda kumar oynanmaya devam etmiştir.⁸⁵ 1907'de kabul edilen polis nizamnamesindeki düzenlemeye rağmen kumarhanelerin yayılmasının önüne geçilememiştir. II. Meşrutiyet sonrasında siyasi olaylar ile göç ve mali krizlerin neden olduğu sosyoekonomik problemler içkinin yanı sıra kumarın da artışıyla sonuçlanmıştır. Batılı yaşam tarzlarıyla etkileşiminin de belirleyici olduğu bu değişimle beraber yasağa ve polis baskınlarına rağmen kahvelerde ve İstanbul'da alenen birçok yerde kumar

---

⁸² Erdinçli, *age.* s. 254-255.

⁸³ *age.* s. 289-291.

⁸⁴ BOA. DH.İ.U.M. 20/20-13/1, *Leaf* 2, (28 Teşrinisani 1334/28 Kasım 1918).

⁸⁵ Ahmet Yeşilyurt, *Talibe Zar Atmak Tanzimat'tan Erken Cumhuriyet'e Kumar*, İletişim Yayınevi, İstanbul 2022, s. 64-82.

oyunmaktaydı.⁸⁶ Bu dönemde idarenin kumar oynayan ya da kumara göz yuman devlet memurlarının soruşturulmasına dair duyarlılığı daha da artmıştır. 1917’de memurlara verilecek cezalar detaylandırılırken vilayet ve nezaretler bu konuda uyarılmış, kumar yasağı zamanla daha sıkı uygulanmıştır.⁸⁷

Örneklere kumara işret, sarhoşluk vb. kabahatlerin de eşlik ettiği görülmektedir.⁸⁸ Canik’teki hadisede kumar bazı temel dinî icapları yerine getirmeme ve bu icapları nakzeden sözlere ilave bir kabahattir. 1912’de hadisenin geçtiği Canik sancağında maarif müfettişi olan Alaattin’in değiştirilmesi talebinin gerekçeleri arasında tavra oynaması ve “kumarla meluf” olması da bulunmaktaydı. Canik, Samsun ve Kastamonu vilayetlerinde kız iptidai ve rüşdiye okullarındaki teftişleri sırasında kız öğrencileri tesettürden meneden “hilafî şer ve edep” telkinleri ve dersliklere keyfî olarak gelip “muallimelere dahi teklif” etmesi nedeniyle velilerce şikâyet edilmesi üzerine mutasarrıflık tahkikat açmıştır. Şikâyetçilerin saydığı “ahlakî umumiyi ihlal eden” kabahatler kumar ve tavra oynamak, işret etmek ve ramazanda oruç yemektir. Müslim olmadığını ispat eden bu haller dışında geldiği günden beri hiç bir camide görülmemiştir. Bir diğer suçlama görülebilen yerlerde çeşitli defalar, hizmetindeki kadının yakasından tutması, ona edep dışı sözler etmesidir. Bunun gibi “ahlaksız zevatın maarif gibi mukaddes vazifede istihdamı caiz olamaz” denilmektedir.⁸⁹ Genel ahlakla ve dinî akide ve pratiklerle ilgili olumsuz tutumun Alaattin Efendi’nin toplum nezdindeki saygınlık ve meşruiyetini ciddi biçimde sarstığı anlaşılmaktadır. Mutasarrıflık idaresi bu algıyı mevcut emarelerin geçerlilik karinesi olarak görmüş, Dâhiliye ve Maarif Nezaretlerine yarattığı hoşnutsuzluğun müfettişin orada kalmasına izin vermediğini arz etmiştir.⁹⁰

İçki, kumar, karşı cinsle münasebete ilişkin ihlallere ibadetlerin şekillendirdiği yaşam biçimine ve temel dinî kabullere aykırı davranışlar da katılmaktadır. Şikâyetçilerin tesettür aleyhtarlığı iddiası müfettişin öğrencilere “yüzünüz açık olacak, benden kaçmayacaksınız” demesine dayandırılmaktadır. Burada tesettür, kıyafet ve mahremiyet ölçüsü olarak yüzün örtülmesi ve cinsler arası mesafenin korunmasıyla ilgili bir anlam ifade etmektedir. Adaba aykırı davranışları dönemin Müslüman toplumunun genel geçer kabulleri bakımından Alaattin Efendi’nin

---

⁸⁶ Feyza Kurnaz Şahin, “II. Meşrutiyet Döneminde İstanbul’da Sosyal Bir Problem Olarak Kumar İletti”, *Bellekten*, Cilt 84, Sayı 301, Aralık 2020, s. 1145-1157

⁸⁷ Yeşilyurt, *age.* s. 122-135.

⁸⁸ Yeşilyurt, *age.* s. 123-127.

⁸⁹ BOA. *Dâhiliye Nezâreti-Mütenevvia (DH.MTV.) 49-34, Lef 3*, (30 Teşrinisani 1328/13 Aralık 1912).

⁹⁰ BOA. *DH.MTV. 49-34, Lef 4*, 27 Kânunusani 1328 (9 Şubat 1913); *Lef 5*, 27 Kânunusani 1328 (9 Şubat 1913).

Müslüman hüviyeti üzerindeki şüpheyi artırmış ya da böyle mütalaa edilmesi için tahkikatçıların nazarı dikkatine sunulmuş görünmektedir.⁹¹

Mahremiyet Kaybının Faili Olarak Kadın

Örneklerde genel ve dinî adap referansları kadın erkek arası uygun mesafeyi ve mahremiyetin korunmasını kapsamaktadır. İdare her iki cinsin ortak mekân kullanımı, ilişkisel yakınlığı ve kadın tesettürü bağlamında toplumsal ilişkileri denetlemeye çalışmıştır. Modernleşme öncesi Osmanlı'da kamusal hayat mahallenin anonim yapısı içinde teşekkül edip kurumsallaşan ilişkilerle şekillenmekteydi. Mahallenin iç nizamı insanların birbirlerinin özel hayatları hakkında kanaat geliştirecek kadar haberdar olmasına izin verilmekteydi. Mahremiyetle ilgili kaygılar kolektif bir kontrol mekanizmasının varlığını uzun yıllar devam ettirmesinde önemli rol oynamış, daha çok erkeklerden oluşan kamusal alanın aktörlerini özel alanı daraltacak biçimde yetkilendirmiştir. Mahremiyet meşru ilişkiler için özel alanların korunmasını zorunlu kılarken, cinsler arasında gayri meşru ilişkiler söz konusu olduğunda alenileştirme geçerliydi. Sivil konutların mimarisi ve yabancı gözlere açık olmayacak biçimde yapılması kuralı⁹² kadınların günlük hayatlarının geçtiği mekânın ev olduğu göz önünde tutulduğunda mahremiyet endişelerinin koruyucu ve sınırlandırıcı semsiyesinin en çok kadınların üstüne açıldığını göstermektedir.

Kadınların kamusal alanlardaki görünürlükleri 19. Yüzyılın ortalarından sonra artmıştır. Özellikle Kırım Savaşından sonra kıyafette, eğlencede ve kültürel alışkanlıklardaki değişimle kadınlar herkesin görebileceği yerlerde arzı endam etmeye başlamışlardı. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde gazino, bar, belediye bahçesi gibi eğlence mekânlarını kullanabiliyorlardı. Halka açık yerlerde ayrı ayrı oturuyor olsalar da buralar kadın ve erkeklerin sosyal ve duygusal ilişki kurmalarına müsait hale gelmişti.⁹³ 1908 sonrasında kamusal ortamda kadınların toplumdaki konumlarına ve sahip oldukları haklara dair farklı fikirler ortaya atılıp tartışılmıştır. 1869'daki Terakki-i Muhadderat'tan itibaren Osmanlı'nın eli kalem tutan kadınları kendi meselelerine odaklandıkları, toplumsal alışkanlık ve normlara yönelik eleştirel yazı ve mektupların yer aldığı dergiler çıkarmıştır.⁹⁴

---

⁹¹ BO.A. DH.MTV. 49-34, Lef 3, (30 Teşrinisani 1328/13 Aralık 1912). Bununla ilgili bk. Zafer Toprak, "Tesettürden Tebbüse ya da Çarşaf veya Elbise – 'Milli Moda' ve Çarşaf", *Tombak*, Sayı 19, Nisan 1998, s. 52-63; Demetra Vaka, *İstanbul'un Peçesiz Kadınları*, (Çeviren Serpil Çağlayan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

⁹² Fikret Yılmaz, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair", *Toplum ve Bilim*, Sayı, 83, Kış 1999/2000.

⁹³ Çilli, *age.* s. 52, 172-174, 237.

⁹⁴ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınevi, İstanbul 2021, s. 60-80.

Kadınlar Dünyası'nın başını çektiği dergi yayıncılığı yoluyla yürütülen faaliyetlerin karşısında toplumsal ve siyasal haklarla ilgili olumsuz yaklaşımlar bulunmaktaydı. Dönemin Celaledin Arif, Babanzade Hakkı gibi bazı hukukçu yazarları kadınlara oy hakkı vermenin haklı ve gerekli bir tasarruf olmayacağını söylüyorlardı. Babanzade'ye göre, "cins-i zayıf" olan kadını ülke yönetimine katmak çocukları yönetici yapmayı da meşru hale getirirdi. Vatan savunmasına katılmayan, vergi konusunda erkekten geri olan kadının siyasi haklara ehil olmadığı düşünülüyordu. Maarif müsteşarlığı da yapan iktisatçı Muslihiddin Adil ise kadının çalışma hayatına katılımını, mevcut sosyoekonomik gelişmelerin ve güncel koşulların ülkelere ve ailelere getirdiği bir zorunluluk olarak görenlerdendir. Özgürlükle eş anlamlı tuttuğu feminizmi iki cinsin eşitliğini sağlayan ve kadının yalnız özgürlüğünü değil ahlakını da yükseltecek bir fikir olarak yorumluyordu.⁹⁵

Kamusal alanlardaki görünürlük artarken ev dışı mekânları kullanım sıklığında, kıyafet ve tesettür biçimlerinde belirgin bir değişim görülmektedir. 1908 sonrasında resmî yaklaşım açısından kadının cinsel kimliği ve bunun sosyal alanlardaki tezahürü ile kamusal ahlak yakından bağlantılıdır. Bu bağlantı Batı taklitçiliğini ve Avrupa'nın hegemonik siyaset ve kültürünü yeren mizah basınına da konu olmuştur. Karikatürlerdeki imgelerde o sıralar İstanbul'u tehdit eden dört şey sokak köpekleri, suç, kolera ve Avrupaî elbiseli kadınlardı.⁹⁶ Köpeklere benzer şekilde kadınlar da kimlik krizinin göstergeleri olarak görülüyordu. Hicivlerin asıl hedefi Meşrutiyet'in başarısızlığıydı. Kadınların rağbet ettiği pahalı ve gösterişçi tüketim ekonomiye zararıyla ve kültürel yozlaşma sebebiyle taşlanmaktaydı. Avrupa'dan ithal tüketim modalarıyla ilgili mesaj buna en düşkün olan kadınlar üzerinden verilmiştir. Kıyafet, özellikle kadın kıyafeti terakki ile atalet arasındaki ters ilişkinin göstergesiydi.⁹⁷ Dönemin mizahı gözüyle Avrupa'nın kültürel işgali kadınları hiç olmadığı kadar sokaklara dökmüştü. Sokaktaki alafrangalığa "ıffetsiz" olmanın göstergesiydi.⁹⁸ Siyasi emperyalizm çizimlerinde çoğu zaman şık giyimli, ayartıcı bir kadın vardır. Kadın cinselliği ülkenin namusunu ve toprak parçasının bütünlüğünü temsil eden kadın bedeninde tezahür eder. Karikatürlerde mahcup, yıkıcı, davetkâr, onur ya da utanç verici olarak çizilen kadınların bu özellikleri kadınsı kabul edilen zaafların çeşitli türlerini gösterir.⁹⁹

---

⁹⁵ Zafer Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 250-262.

⁹⁶ Palmira Brummett, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm (1908-1911)*, (Çeviren Ayşen Anadol), İletişim Yayınevi, İstanbul 2003, s. 416.

⁹⁷ *age.* s. 360-361.

⁹⁸ *age.* s. 436-438.

⁹⁹ *age.* s. 382-397.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde tüm topluma açık olan ve kadınların da kullanabildiği alanlarda adaba aykırı hadiseler ve bunların tekrarlamaması resmî otoritenin üzerinde durduğu bir mesele olmuştur. Resmî yazışmalarda kadınların kamusal alanlardaki varlık ve tezahürlerinin kısıtlanması veya engellenmesine dönük pek çok mülahaza ve tedbire rastlamak mümkündür. Halka açık alanların yanı sıra sanatsal faaliyetlerde giyim ve münasebetlerin uygun bulunmayan biçimleri kadınlar üzerinden düzenlenmektedir.¹⁰⁰ Kadınların örtünmedeki esnekliklerini önleyici ve mahremiyetle ilgili duyarlılığı canlı tutmaya dönük girişimlerin¹⁰¹ yanı sıra kamusal mekânları kadınlara tamamen veya kısmen kapatmak gibi tasarruflara da gidilmiştir.¹⁰² Kadın ve erkeklerin ayrı yerlerde bulunması kuralı toplu ulaşım aracı olan vapurlar için de geçerlidir. 1910'un Temmuz ayında Maarif Nezareti ile Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti arasında geçen yazışmalar bu ilkenin çığnerek kadın erkek bir arada işret edildiği duyumunu konu almaktadır. 25 Haziran 1910 tarihli *Beyanü'l-hak* gazetesi İstanbul'da *Burhan-ı Terakki* okulu öğrencilerinin çıktığı Yalova gezisinde öğrencilerle vapurdaki kadınlar arasında aleni işret masaları kurulduğu haberini vermiştir. Maarif haberin doğruluğunu, eğer doğruysa gezi öncesi “adab-ı İslamiyeye ve ahlak-ı milliyeye mugayir” bir şey olmayacağını taahhüt eden okul müdürü Hakkı Bey'in mesul tutulacağını da belirterek sormaktadır.¹⁰³ Emniyete göre o sırada vapurda bulundurulmuş polis memurları Şükrü ve Rasim efendilerin ifadelerinin gösterdiği gibi kadın-erkek ihtilafı gerçekleşmemiştir. Erkekler kendine mahsus yerde işret ettikleri için ortada “adab ve ahlak-ı milliyeye münâfi bir hal ve hareket” bulunmamaktadır. Bu örnekte içki değil içki içerken kullanılan mekânın muhtelit niteliği belirleyicidir. Buradan erkek erkeğe içki içilmesinde başlı başına bir adap dışılık olmadığı sonucu çıkmaktadır.¹⁰⁴ Haydarpaşa vapurunda yaşanan hadisede de benzer bir duyarlılık görülür. Şeyhülislamın bulunduğu kamaraya girmeye çalışan kadınların davranışı söz konusu kişinin makamından dolayı “adap ve ihtiram-ı levazıma mugayir” bir davranış örneği

¹⁰⁰ Örnekler için bk. BOA. BEO. 3394-254513 (26 Ağustos 1324/8 Eylül 1908); BOA. Dâbîliye Nezâreti-Hukuk Müşavirliği (DH.HMŞ.) 17-33, Lef 1, (2 Ağustos 1326/15 Ağustos 1910), BOA. Dâbîliye Nezâreti-Emniyet-i Umûmiyye-Asayiş Kalem-i (DHEUM.AYŞ.) 58-123, Lef 4, (21 Kânunusani 1338/22 Ocak 1922), BOA. Dâbîliye Nezâreti-Kalem-i Mahsus (DH.KMS.) 57/2-20, Lef 1, (25 Kânunuevvel 335/25 Aralık 1919). Çilli, *age.* s. 241. Ayrıca bk. Noemi Levy-Aksu, *age.* s. 150-153.

¹⁰¹ BOA. BEO, 3394-254513, (26 Ağustos 1324/8 Eylül 1908); DHEUM.THR. 34-30, Lef 3, (12 Mayıs 1326/25 Mayıs 1910).

¹⁰² 1912'de açılan Gülhane Parkı kadınlara önce yasaklanmış, sonra belli günlerde açılmıştır. Çilli, *age.* s. 248; Cezmi Aslan, *Bir Osmanlı Kadın Gazetesi: Sıyanet (İçerik Analizi)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 33-34. Ayrıca bk. Çilli, *age.* 81-87.

¹⁰³ BOA. DHEUM.THR 105-15, Lef 1, (24 Haziran 1326/7 Temmuz 1910).

¹⁰⁴ BOA. DHEUM.THR 105-15, Lef 2, (30 Haziran 1326/13 Temmuz 1910).

olarak görülmüştür. Kendilerine mahsus olan yer gösterildiği ve uyarıldığı halde bunu dinlemeyen kadınların “zebandırazâne”¹⁰⁵ bir surette kamaraya girmeyi başarmaları üzerine şeyhülislam boşaltılan bir kadın kamarasına sevk edilmiş ve tahkikat icrası istenilmiştir.¹⁰⁶

Gayrimüslimlerin bulunduğu içkili bir yere yakınlık mahremiyet açısından ilave bir kabahattir. Eylül 1910’da gece saat dokuzdan sonraki polis devriyesinde Göksu’da Dokran’ın gazinosuna on adım mesafede birkaç kadının tesettüre riayet etmeden “açık saçık” oturdıklarını, birinin seccade üzerinde yattığını gören polisler oradan kalkıp gitmelerini isteyince kadınlar buna karşı çıkmışlardır.¹⁰⁷ Kadınlar ecnebi ve Hristiyanlara karşı, dini adaba aykırı olarak açık saçık oturmakta, sarhoş olan biri seccade üzerinde yatmaktaydı.¹⁰⁸ *Sabah* gazetesi yazarlarından Halit Bey’in ailesinden olan bu kadınların ikazı reddederken polisler kendilerinin “ileri bir familyaya mensup olduklarını” söyleyerek imtiyaz istedikleri de kaydedilmektedir.¹⁰⁹ Gayrimüslim ahalinin eğlendiği içkili gazinolara yakın bulunmak adap sınırlarını aşıyordu. Beyoğlu’nda mahkeme müstantiği olan Semih Bey’in eşiyle birlikte Kınalıada’da Mihran adlı kişinin gazinosuna giderek dışarıda uzun süre oturması Adalar polisinin dikkatini çekmiş, bunun Müslüman ahali arasında su-i tesir edeceği belirtilmiştir¹¹⁰

Kadın ve erkeklerin sosyal ve kültürel etkinliklerde, açık alanlarda ve eğlencelerde birbirinden ayrı olma kuralı Cumhuriyet’e kadar varlığını önemli ölçüde sürdürmüştür.¹¹¹ Bununla beraber II. Meşrutiyet’ten sonra birtakım kazanımların da etkisiyle toplumdaki kadın algısı giderek değişmiştir.¹¹² Kadınların topluma karışmak ve görünür hale gelmek açısından yaşadığı değişimin mütareke yıllarında geldiği düzey oldukça ileriydi. O tarihlerde İstanbul’da Galata Köprüsü’nde yan yana durup konuşan kadın ve erkeklere,

---

¹⁰⁵ “Dili uzun, haddi aşan.” Ayverdi, *age.* s. 1308.

¹⁰⁶ BOA. *Dâhiliye Nezâreti-Emniyet-i Umûmiyye-Kısm-ı Adli Kalemi (DH.EUM.KADL) 1-18, Lef 2*, (14 Haziran 1326/27 Haziran 1910).

¹⁰⁷ BOA. *DHEUM.THR. 98-35, Lef 2*, (22 Ağustos 1326/4 Eylül 1910).

¹⁰⁸ BOA. *DHEUM.THR. 98-35, Lef 1*, (28 Ağustos 1326/10 Eylül 1910).

¹⁰⁹ BOA. *DHEUM.THR. 98-35, Lef 2*, (22 Ağustos 1326/4 Eylül 1910).

¹¹⁰ BOA. *DHEUM.THR 46-35, Lef 2*, (27 Temmuz 1326/9 Ağustos 1910).

¹¹¹ Çilli, *age.* s. 14.

¹¹² *Yeni Harflerle Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu (1925-1927)*, (Haz. Nevin Yurdsever Ateş), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 24-31; Zafer Toprak, *age.* s. 235-267. Meşrutiyet ve mütareke dönemindeki kadın dernek ve gazeteleri için bk. *Yeni Harflerle*, s. 24-35.

yüzleri açık, pantolonlu kadın sokak temizlik görevlilerine rastlanması son yirmi yıldaki değişim ve dönüşümün açık göstergesiydi.¹¹³

Sonuç

Adabın değer içeriği dinî kültürel yaşam kalıplarının hasar görmemesi, güvenlik ve asayiş ihtiyacından kaynaklanan beklentilerce şekillenmektedir. İdare ve halk açısından çoğu zaman resmen menedilemeyen şeylerin dolaylı biçimde menedilmesinde referans noktası olmaktadır. Bireylerin içinde bulunduğu ve kanunen yasak olmayan fiillerden doğan/doğacak olan sonuçlara dikkat çekilirken sıklıkla kullanılması kelimenin bu yönüne işaret etmektedir. İdarenin içkiyle ilgili denetimi, içkiyi içilen ortamdaki kadın-erkek, Müslim-gayrimüslim ihtilatı ve örtünme gibi kadın davranışlarının meşru sınırları üzerinden murakabe eder niteliktedir. İçkinin toplumsal ahlaka temas ettiği yerlerde halkta uyandıracığı infial hissi idare açısından bariz bir duyarlılık noktasıdır.

Kadınların “uygunsuz” bulunan davranışlarını adap sınırları dışına taşıyan temel faktör kadın-erkek ilişkilerinin kabul edilen normal kalıplarına ve temel kadınlık beklentilerine aykırılıktır. Örneklerde ortak alanlardaki varlıkları, giyim ve davranışları daha sıkı denetlenen, erkeklerle ilişkilerde sınır ihlalinin öncelikli sorumlusu kadınlardır. Toplumsal hayatın çeşitli an ve mekânlarında kadınların karşı cinsle ilişki biçimleriyle beraber giyim ve davranışları diğer asayiş problemlerini adaba aykırı hale getiren bir etkinliğe sahiptir. Çeşitli bağlamlarda kadınların toplumsal ve cinsel varlıkları adaba aykırılığı pekiştiren, bazen de bu niteliği tek başına temin eden bir unsurdur.

İdarenin tutumu kadınlık adabıyla ilgili kalıpların dışında kalan davranışları fuhuş olarak anlaşılmaya müsait hale getirmektedir. Toplumsal ahlak gereği fuhuşla fiilen ya da muhtemel ilişkili kadınlar İstanbul dışına sürülürken diğer yandan fuhşun kayıtlı olanı sıhhileştirilmeye çalışılmaktaydı. Yukarıda belirtildiği gibi halktan gelen talepler de fuhşun yasaklanması değil, genelevlerin şehirlerin ayrılan yerlerine taşınması yönündedir.

1908 sonrasında taşrada ciddi boyutlara ulaşmasına karşın polis güçlerinin fuhuş konusundaki yetkilerinin yeterli olmadığı kanaati hâkimdir. Taşra idarelerine göre problem 1908 sonrasında hane dokunulmazlığını koruma altına alan anayasal güvenceden kaynaklanmaktaydı. Gelen şikâyetler genel ahlaki kabullerle kişi özgürlüğü ve onun yasal teminatı arasında bir gerilim oluştuğunu göstermektedir.

---

¹¹³ Vaka, *age.* 10-13. Ayrıca bk. Bernard Caporal, *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I (1919-1970)*, (Çeviren Ercan Eyüboğlu), Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, Yenigün Matbaası, 1999, s. 140-149.

İçki, kumar ve meşru sayılmayan münasebetleri cezalandırma ruhsatı açısından yasaların bıraktığı bazı boşluklar din ve ahlakın geleneksel kabulleriyle dolaylı olarak ikame edilmektedir. Bu işleyişte merkezi iktidar belirleyici olsa da Levy-Aksu'nun 19. yy. sonları ve 20. yy. başlarında toplumsal güvenliğin bir boyutu olarak toplumsal denetimi çözümlerken tespit ettiği türden bir ilişkisellik durumu göze çarpmaktadır. Örnekler, yerel halkın, dinî, yerel otoritelerin daha üst otoriteler üzerinde baskı oluşturabildiklerini göstermektedir. Yeni verilerle aydınlatılmaya ve teyide muhtaç olmakla beraber incelenen örneklerden ilgili taraflardan çeşitli aktörleri içine alan karmaşık bir ilişki ve müzakere sisteminin izlerini gözlemek mümkündür.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA)

Bâb-ı Âlî Evrâk Odası (BEO)

3394-254513 (26 Ağustos 1324/8 Eylül 1908); 3395-254578, *Lef 1*, (30 Ağustos 1324/12 Eylül 1908); 3737-280252, (8 Nisan 1326/21 Nisan 1910); 3831-287278, *Lef 1*, (26 Za 1328/29 Kasım 1910)

Dâhiliye Nezâreti-Emniyet-i Umûmiyye-Kısm-ı Adli Kalemi (DH.EUM.KADL)

1-18, *Lef 2*, (14 Haziran 1326/27 Haziran 1910).

Dâhiliye Nezâreti-Emniyet-i Umûmiyye-Tabirât Kalemi (DH.EUM.THR)

27-20, *Lef 1*, (20 Şubat 1325/5 Mart 1920); *Lef 2*, (17 Şubat 1325/2 Mart 1910); 34-30, *Lef 3*, (12 Mayıs 1326/25 Mayıs 1910); 98-35, *Lef 1*, (28 Ağustos 1326/10 Eylül 1910); *Lef 2*, (22 Ağustos 1326/4 Eylül 1910); 105-15, *Lef 1*, (24 Haziran 1326/7 Temmuz 1910); *Lef 2*, (30 Haziran 1326/13 Temmuz 1910).

Dâhiliye Nezâreti-Emniyet-i Umûmiyye-6. Şube (DH.EUM.6.ŞB)

45-23, *Lef 1*, (12 Teşrinievvel 1334/12 Ekim 1918); *Lef 2*, (30 Eylül 1334/30 Eylül 1918); *Lef 3*, (15 Eylül 1334/15 Eylül 1918); *Lef 4*, (30 Temmuz 1334/30 Temmuz 1918); *Lef 6*, (Tarihsiz).

Dâhiliye Nezâreti-Emniyet-i Umûmiyye-Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ)

58-123, *Lef 4*, (21 Kanunusani 1338/22 Ocak 1922).

Dâhiliye Nezâreti-Hukuk (DH.H)

1-63, *Lef 4*, (4 Mayıs 1327/17 Mayıs 1911); 2-11, *Lef 1*, (14 Temmuz 1328/27 Temmuz 1912); 2-12, *Lef 10*, (25 Eylül 1327/8 Ekim 1911).

Dâhiliye Nezâreti-Hukuk Müşavirliği (DH.HMŞ)

17-33, *Lef 1*, (2 Ağustos 1326/15 Ağustos 1910)

Dâhiliye Nezâreti-İdare (DH.İD)

89/1-2, *Lef 3*, (7 Ağustos 1326/20 Ağustos 1909); *Lef 4*, (19 Ağustos 1326/1 Eylül 1910); 89-2, *Lef 24*, (10 Şubat 1326/23 Şubat 1911).

Dâhiliye Nezâreti-İdare-i Umumiyye (DH.İ.UM)

11-9, *Lef 2*, (2 Mart 1334/2 Mart 1918); 20/20-13/1, *Lef 2*, (28 Teşrinisani 1334/28 Kasım 1918).

Dâhiliye Nezâreti-Kalem-i Mabsus (DH.KMS)

57/2-20, *Lef 1*, (25 Kanunuevvel 1335/25 Aralık 1919)

Dâhiliye Nezâreti-Miitenevia (DH.MTV)

49-34, *Lef 3*, (30 Teşrinisani 1328/13 Aralık 1912).

Dâhiliye Nezâreti-Muhaberât-ı Umumiyye İdaresi (DH.MUI)

41/2-11 *Lef 1*, (29 Kanunusani 1325/11 Şubat 1910); *Lef 3*, (Tarihsiz); 41-16, *Lef 2*, (2 Kanunusani 1325/15 Ocak 1910); 41-39, *Lef 1*, (23 Teşrinisani 1325/6 Aralık 1909); *Lef 3*, (14 Teşrinisani 1325/27 Kasım 1909); 120-24, *Lef 2*, (24 Temmuz 1326/6 Ağustos 1910); 92-14, *Lef 3*, Nisan 1326 (Nisan/Mayıs 1910) *Lef 5*, (12 Nisan 1326/25 Nisan 1910).

Dâhiliye Nezâreti-Şifre Kalemi (DH.ŞFR)

84-190, (8 Şubat 1334/8 Şubat 1918); 85-21 (3 Mart 1334/3 Mart 1918); 579-38, *Lef 1*, (5 Mart 1334/5 Mart 1918).

İrâde-Harbiye (İ.HB)

46-5, *Lef 2*, (21 Haziran 1326/4 Temmuz 1910); 69-17, *Lef 2*, (8 Teşrinisani 1326/21 Kasım 1910).

Maarif Nezâreti-Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT)

203-91 (18 Şubat 1323/2 Mart 1908).

Zabtiye Nezâreti (ZB)

436-124, *Lef 1*, (27 Nisan 1325/10 Mayıs 1909); *Lef 2*, (27 Nisan 1325/10 Mayıs 1909); *Lef 3*, (29 Nisan 1325/12 Mayıs 1909), *Lef 4*, (5 Mayıs 1325/18 Mayıs 1909).

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

ACAR İsmail (2002) Osmanlılarda Zina Suçu ve Cezası, *Türkler*, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Cilt 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 149-163.

ACAR Kezban (2018) Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Fuhşu Önleme Çabalarına Dair Bazı Tespitler (1810'lar-1910'lar), *History Studies*, Cilt 10, Sayı 9, s. 1-19.

AKGÜNDÜZ Ahmet (1986) *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır.

----- (1990) *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tablilleri*, Cilt 1, Fey Vakfı Yayınevi, İstanbul.

AKGÜNDÜZ Said Nuri (2017) *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması*, Rağbet Yayınları, İstanbul.

AKMAN Mehmet (2004) *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayınevi, İstanbul.

AKMAN Mehmet (2005) Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmaları Üzerine Bir İcmal, *TALİD*, Cilt 3, Sayı 5, s. 489-512.

ASLAN Cezmi (2019) *Bir Osmanlı Kadın Gazetesi: Sıyanet (İçerik Analizi)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

AYVERDİ İlhan (2020) *Kubbealtı Lügati Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, (4. Baskı), İstanbul.

BAYINDIR Abdülaziz (1988) Âdâb, *DİA*, Cilt 1, TDV Yayınları, İstanbul, s. 334.

BELLİ Burcu (2021) *Osmanlı'da Fuhş II. Abdülhamit Döneminde Kayıtlı Fuhş Devlet ve Modernlik (1876-1909)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

BERKTAY Fatmagül (2018) *Tarihin Cinsiyetâ*, Metis Yayınları, (6. Baskı), İstanbul.

BOZKURT Nebi (1996) Fuhş, *DİA*, Cilt 13, TDV Yayınları, İstanbul, s. 211-214.

BRUMMETT Palmira (2003) *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm (1908-1911)*, Çev. Ayşen ANADOL, İletişim Yayınevi, İstanbul.

- CAPORAL Bernard (1999) *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I (1919-1970)*, Çev. Ercan EYÜBOĞLU, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, Yenigün Matbaası.
- ÇAĞRICI Mustafa (1994) Edebiyat, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, TDV Yayınları, İstanbul, s. 412-414.
- ÇAKIR Serpil (2021) *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınevi, İstanbul.
- ÇİLLİ Özgür (2023) *Osmanlı'da Eğlence İstanbul'un Sosyal ve Kültürel Hayatından Manzaralar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- EMİROĞLU Kudret (2012) *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- ERDİNÇLİ İhsan (2022) *Keyif, Günah ve Suç arasında Osmanlı'da Meyhaneler ve Müdavimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ERGUT Ferdan (2015) *Modern Devlet ve Polis Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- FAROQHİ Suraiya (2005) *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla*, 5. Basım, Çev. Elif KILIÇ, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- GOFFMAN Erving (2020) *Damga Örselenmiş Kimliğim İdare Edilişi Üzerine Notlar*, Çev. Ş. GENİŞ-L. ÜNSALDI vd., Heretik Yayın, Ankara.
- HEYD Uriel (2019) *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler*, Çev. ve Haz. Ferhat KOCA, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- KANDİYOTİ Deniz (2022) *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, 7. Bs., Çev. Bora AKSU - Feyziye SAYILAN vd., Metis Yayınları, İstanbul.
- KOÇU Reşat Ekrem (1958) Ahlak Zabıtası, *İstanbul Ansiklopedisi*, Haz. Reşat Ekrem KOÇU - Mehmet Ali AKBAY, Cilt 1, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, s. 274-279.
- KURNAZ ŞAHİN Feyza (2020) II. Meşrutiyet Döneminde İstanbul'da Sosyal Bir Problem Olarak Kumar İletisi, *Bellekten*, (Aralık), Cilt 84, Sayı 301, s. 1143-1174.
- LEVY-AKSU Noémi (2017) *Osmanlı İstanbul'unda Asayiş (1879-1909)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MENEKŞE Ömer (2003) Osmanlı'da Zina Cezası Olarak Recm, *Marife*, Yıl 3, Sayı 2, 2003, s. 7-18.

- OSMANAĞAOĞLU Cihan (2008) Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Zina Suçu ve Cezası, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 66, Sayı 1, s. 109-178.
- ÖZKAN Mehmet (2022) Tanzimat Sonrası Osmanlı Ceza Hukuku Düzenlemeleri, *BAİD*, (Haziran), Sayı 15, s. 241-277.
- ÖZTOP Fatih (2023) Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Adab-ı Umumiyenin Muhafazası ve Kadın, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, Haziran, s. 788-798.
- PRESS Eyal (2023) *Pis İşler ABD'de Hayati İşler ve Eşitsizliğin Gizli Bedeli*, Çev. Deniz KESKİN, Metis Yayınları, Ankara.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1317) *Kamus-ı Türkî*, İkdam Matbaası, Dersaadet.
- TELCİ ÖZBEK Müge (2012) "Uygunsuz Makulesinden Kadınlar": Son Dönem Osmanlı İstanbul'unda Yoksul ve Yalnız kadınların Kontrolü ve Fuhuş (1900-1914), *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 15, s. 65-83.
- TOPRAK Zafer (1998) Tesettürden Telebüse ya da Çarşaf veya Elbise – 'Milli Moda' ve Çarşaf, *Tombak*, (Nisan), Sayı 19, s. 52-63.
- TOPRAK Zafer (2015) *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TOPRAK Zafer (2020) *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- TUĞ ONARAN Başak (2022) 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda Irz ve Namus Kavramlarının Kodifikasyonu ve Toplumsal Cinsiyet, *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, s. 209-239.
- TUNÇ YAŞAR Fatma (2012) *The Predicaments of Alla Franca: Visions of Proper Behavior in Late Ottoman Etiquette Literature*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- (2020) Adab-ı Muaşeret, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ek-1 (Gözden Geçirilmiş 2. Baskı), TDV Yayınları, Ankara, s. 34-36.
- ULAŞKIN Şükriye - UĞUZ ARSU Şerife (2025) Kirlî İşlerde Çalışma Deneyimi: Örgütsel ve Toplumsal Yansımalar, 33. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi 21-24 Mayıs 2025*, Elazığ, s. 658-669.
- VAKA Demetra (2003) *İstanbul'un Peçesiz Kadınları*, (Çev. Serpil Çağlayan), Kitap Yayınevi, İstanbul.

(2009) *Yeni Harflerle Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu (1925-1927)* Haz. Nevin YURDSEVER ATEŞ, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul.

YEŞİLYURT Ahmet (2022) *Talibe Zar Atmak Tanzimat'tan Erken Cumhuriyet'e Kumar*, İletişim Yayınevi, İstanbul.

YILMAZ FİKRET (1999/2000) XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair, *Toplum ve Bilim*, Sayı 83, s. 92-110.

İnternet Kaynakları

ARICI Müstakim, XII-XVI. Yüzyıllarda Ahlak ve Siyaset Literatürü, <https://islamduşunceatlası.org/yenilenme-donemi-ahlak-ve-siyaset-dusuncesi>, Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2024.

<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 01 Mayıs 2024.

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2024.